

Univerzita Palackého v Olomouci

Filozofická fakulta

Katedra bohemistiky

**SLOVOTVORBA V UČEBNÍCÍCH ČESKÉHO JAZYKA
PRO STŘEDNÍ ŠKOLY**

WORD-FORMATION IN SCHOOLBOOKS OF CZECH LANGUAGE
DETERMINED FOR SECONDARY SCHOOLS

Bakalářská diplomová práce

Zuzana Mrázková

Česká filologie

Vedoucí práce: doc. PhDr. Božena Bednaříková, Dr.

Olomouc 2012

Prohlašuji, že jsem tuto práci vypracovala samostatně a uvedla v ní veškerou literaturu i ostatní zdroje, které jsem použila.

V Olomouci dne 10. května 2012.

Zuzana Mrázková

Poděkování

Chtěla bych poděkovat vedoucí své bakalářské práce doc. Bednaříkové za odborné konzultace a cenné rady. Také studentce anglické a německé filologie Zuzaně Pavelkové za překlad potřebných náležitostí práce do angličtiny.

Obsah:

1 Úvod	6
1.1 Metodika práce	7
2 Teoretická východiska	8
2.1 Obecně o terminologii	8
2.2 Základní podněty pro tuto práci.....	11
2.2.1 Změny ve školské jazykovědné terminologii	11
2.2.2 Nejčastější omyly v učebnicích českého jazyka	13
2.2.2.1 Terminologické chyby	14
2.3 Základní pojmy slovo tvorby v MČ 1.....	16
2.3.1 Odvozování (Derivace)	17
2.3.1.1 Odvozování podstatných jmen	17
2.3.2 Skládání (Kompozice)	17
2.3.2.1 Spřahování (Juxtapozice).....	18
2.3.3 Přejít slov do jiného slovního druhu	18
2.3.4 Zkracování (Abreviace).....	19
2.4 Základní pojmy slovo tvorby v České mluvnici.....	20
2.4.1 Odvozování	20
2.4.2 Skládání.....	21
2.4.3 Zkratky.....	21
2.4.4 Tvoření tvarů	21
2.5 Základní pojmy slovo tvorby v Příruční mluvnici češtiny.....	22
2.5.1 Některé termíny v Příruční mluvnici	22
2.5.2 Tvoření zkratk a zkratkových slov	24
2.6 Další zpracování slovo tvorby	24
2.6.1 Obecně o tvoření slov	25
2.6.1.1 Podstata tvoření slov.....	25
2.6.1.2 Způsoby, postupy a prostředky tvoření slov	25
2.6.1.3 Slovo tvorné vztahy, stavba slova.....	26
3 Učebnice	28

3.1 Jiří Kostečka, Český jazyk pro 2. ročník gymnázií.....	28
3.1.1 Lexikologie.....	29
3.1.2 Derivologie.....	31
3.1.2.1 Slovtvorná stavba slova.....	32
3.1.2.2 Morfémová stavba slova.....	33
3.1.2.3 Tvoření slov.....	34
3.1.2.4 Slovtvorný a morfeatický rozbor.....	35
3.1.3 Zhodnocení učebnice a shrnutí.....	35
3.2 Ivo Martinec, Jana Marie Tušková, Ludmila Zimová, Český jazyk pro střední školy - Mluvnice.....	37
3.2.1 Tvarosloví.....	38
3.2.2 Nauka o slovní zásobě a tvoření slov (lexikologie).....	40
3.2.3 Tvoření slov.....	41
3.2.3.1 Stavba slova.....	41
3.2.3.2 Slovtvorná motivace.....	43
3.2.3.3 Způsoby tvoření slov.....	43
3.2.4 Zhodnocení učebnice a shrnutí.....	46
3.3 Věra Martinková, Český jazyk 2.....	47
3.3.1 Struktura kapitoly Nauka o slovní zásobě.....	48
3.3.2 Slovo a jeho významy.....	49
3.3.3 Stavba slova.....	51
3.3.4 Tvoření slov.....	53
3.3.5 Zhodnocení učebnice a shrnutí.....	55
4 Srovnání termínů v tabulkách.....	57
5 Shrnutí a závěry.....	60
5.1 Celkové výsledky a konečné hodnocení.....	60
5.1.2 Problematické jevy v analyzovaných učebnicích.....	60
5.1.3 Pokroky.....	62
5.2 Slovo závěrem.....	63
Anotace.....	64
Resumé.....	64
Literatura a zdroje.....	66
Seznam zkratk.....	67

1 Úvod

Jazykovědná terminologie v učebnicích českého jazyka pro základní a střední školy se občas stává problematickou. V některých případech termíny neodpovídají aktuálním popisům jazyka a nejsou ve všech učebnicích sjednoceny. Některé z těchto učebnic mohou dokonce podávat mylné či nepřesné informace. Dochází tak občas k terminologickému zmatení a k neadekvátnímu užívání termínů. Oblasti, které se jeví jako nejvíce problematické, jsou tvarosloví, tvoření slov, skladba, hláskosloví, sloh a podobně (srov. Bednaříková 2009, s. 31). Je proto nutné prozkoumat učebnice českého jazyka, které se v současné době používají, a zjistit, zda jsou termíny sjednoceny a správně užity.

V roce 2001 byla v Praze uspořádána konference s názvem Školská jazykovědná terminologie, z jejíž závěrů vyplynul záměr vytvoření terminologické databáze školské jazykovědné terminologie, která by po schválení MŠMT měla být závazná pro tvůrce učebnic českého jazyka (srov. Bednaříková 2009, s. 34). Na internetových stránkách MŠMT je možno využívat heslář jazykovědné terminologie, který doporučuje Jazykovědné sdružení ČR. Tato terminologie by se měla užívat v dosavadních učebnicích českého jazyka. Hesláře mohou využívat také učitelé, eventuálně žáci a studenti. Ovšem nutno dodat, že v žádném případě se nejedná o uzavřený seznam termínů, které nemohou podléhat změnám, ani o seznam pojmů, které mají být po žácích a studentech vyžadovány.

Tato konference a z ní vycházející heslář mě přivedly na myšlenku této práce. Zvolila jsem pro ni tři učebnice českého jazyka pro střední školy, které se v současnosti používají, nebo by se alespoň měly používat. Všechny tři získaly tzv. ministerskou doložku (viz kap. 3), která má ověřit jejich kvalitu. Mým úkolem je zjistit, zda užitá terminologie, způsob popisu v teoretické části učebnic a zacházení s termíny ve cvičeních v těchto učebnicích jsou

jednotné a odpovídají aktuálním popisům. Pokud způsob výkladu látky a užitá terminologie neodpovídají, je nutno najít veškeré odchylky a pokusit se je objasnit. Jako vzor by mi měla posloužit hlavně akademická Mluvnice češtiny 1 a 2, ale i jiné mluvnice češtiny, především tedy klasická Česká mluvnice od Havránka a Jedličky, Příruční mluvnice češtiny, případně Čeština - řeč a jazyk Marie Čechové. Protože jsou učebnice rozsáhlé, zaměřila jsem se především na slovtvorbu, ale také na některé termíny z morfologie a lexikologie se slovtvorbou souvisejícími.

1.1 Metodika práce

Moje práce je založena na podrobné analýze výše zmíněných učebnic, a jak již bylo řečeno, jedná se pouze o části zabývající se slovtvorbou, případně některými problémy tvarosloví a lexikologie. Stěžejní kapitolou této práce je tedy kapitola 3, kde jsou učebnice analyzovány. Při výběru učebnic pro mě bylo směrodatné to, zda získaly ministerskou doložku.

Nejprve bylo třeba prostudovat příslušný materiál, ze kterého bych mohla při analýze vycházet. Kromě klasických mluvnic češtiny byly také důležité různé odborné studie a práce vycházející především ze sborníku Školské jazykovědné terminologie, který vyšel jako výsledek konference v Praze roku 2002. Tyto teoretické práce se pro mě staly hlavním inspirativním zdrojem, jelikož mě upozornily, na které problémy bych se měla v učebnicích zaměřit.

Při samotné analýze učebnic jsem postupovala na základě prostudovaného materiálu. Rozebírala jsem především chybně vysvětlené jevy a také konkrétní příklady. Na závěr jsem vždy každou učebnici zhodnotila a shrnula stěžejní body. V předposlední kapitole této práce jsem vypracovala tabulky s definicemi termínů užitých v učebnicích, které se ukázaly jako nejvíce problematické. V tabulkách (1, 2, 3) jsou pro srovnání uvedeny i definice užitá v klasických mluvnicích češtiny.

2 Teoretická východiska

2.1 Obecně o terminologii

Protože se ve své práci zabývám především termíny a definicemi užitými ve středoškolských učebnicích, je důležité vědět a upřesnit si, co jsou termíny v širším slova smyslu a jak je rozeznat od běžných slov v textu. Touto problematikou se zabývala Svatava Machová ve své studii s názvem Terminografie z roku 1995 (srov. Machová, 1995). Machová byla zároveň vedoucí celého projektu Sjednocování školské jazykovědné terminologie.

V úvodu této studie mluví Machová (1995, s. 137) o dvou významech termínu *terminologie*. Buď se jedná o odborné názvosloví jako soubor odborných názvů, tedy termínů. V tomto případě jsou terminologie a odborné názvosloví synonymy. Ve druhém pojetí představuje terminologie nauku o odborném názvosloví. Něco jiného je potom *terminografie*, která je chápána jako popis termínů v terminologických slovnících (TS). Problém však nastává u významů slov *termín* a *tematická oblast*.

Nalézt význam slova *termín* je obtížné proto, že přechod mezi termíny a netermíny je v každé tematické oblasti plynulý. Machová (1995, s. 138–139) uvádí různé významy slova *termín* v pojetí několika autorů. Například podle SSJČ je termín „odborné pojmenování s přesným jednoznačným významem“. Dále cituje autorka také B. Poštolkovou, která říká, že: „Termín se na rozdíl od slov běžně sdělovacího jazyka vyznačuje kognitivním, tj. racionálně pojmovým významem, založeným na teoretickém poznání. Ve vlastním smyslu je termín výrazem pro jistý pojem v soustavě pojmů určitého oboru.“ (1995, s. 138). S jiným pojetím se setkáváme u J. Filipce, který pojímá termín jako lexikální jednotku s dominujícím pojmovým významem, jedná se v podstatě o jazykový znak užívaný k aktivní komunikaci pouze určitou sociální skupinou. R. Kocourek (1991, s. 97–98)

přišel s jednodušším vysvětlením pojmu termín. Mluví o základní jednotce vědeckého a odborného textu.

Hledat rozdíl mezi termínem a netermínem má smysl pouze v konkrétním odborném textu. Tomu tedy nejvíce odpovídá definice Kocourkova, ale také Filipcova. Termín by se dal tedy potom definovat jako „lexikální jednotka s dominujícím jasně definovaným pojmovým významem, který je opakovaně užíván v odborných textech“ (1995, s. 139).

Co se týká *tematické oblasti*, už toto označení je samo o sobě termínem. Její hranice lze stanovit do určité míry libovolně. V důsledku rozvoje vědy a techniky dochází k jejich neustálé změně. Navíc obory se vzájemně prolínají, proto se vzájemně prolínají i terminologie, takže jedno a totéž pojmenování může být termínem v několika tematických oblastech (Machová 1995, s. 140).

Machová (1995, s. 143) upozorňuje také na některé rozdíly v práci lexikografa a terminografa. Lexikograf zjišťuje význam termínů, a to empiricky. Vychází z analýzy kontextů, v nichž se ve zdrojových textech lexikální jednotka vyskytla. Zjišťuje také význam lexikálních jednotek na základě výkladových slovníků, v nichž se daná jednotka vyskytuje. Lexikograf tedy popisuje jen ty lexémy, které jsou většinou nositelů daného jazyka známy a které se už mnohokrát vyskytly v textech. Naopak terminograf zařazuje do slovníku termíny často zcela nové, které nemusí být známy ani odborníkům příslušného oboru. Pokud se jedná o význam, rozeznává terminograf dva druhy termínů. Prvním druhem jsou termíny, jejichž význam určují odborníci příslušné tematické oblasti, a to obvykle při prvním použití termínu. Od toho momentu je užívání termínu a jeho definice pro všechny odborníky závazné. Druhým typem jsou termíny, pro jejichž hodnocení je důležitý postoj člověka nebo nějakého společenství. Význam takových termínů je tedy určen dohodou schválenou širším společenstvím. Na základě vymezení těchto dvou typů termínů se potom rozlišují vědy

preskriptivní, pro něž je typická právě první skupina termínů a jsou to především vědy z oblasti techniky a přírodních věd. Druhá skupina termínů se řadí k vědám pseudopreskriptivním, do nichž patří především vědy humanitní. Právě u pseudopreskriptivní terminologie se setkává terminograf s rizikem, že tentýž termín je už užit v jiné odborné publikaci v novém konceptuálním významu. Výklad významu těchto termínů se vyhledává v primárních textech, jejichž autoři zastávají stejný názor. Bohužel jsou však obtíže spojeny s těmito termíny velmi časté.

Dále se autorka zabývá také výkladem samotného významu, tedy *definice* (1995, s. 148–150). V případě preskriptivních terminologií se užívá termínu *definice*, v případě pseudopreskriptivních terminologií se dává přednost termínu *výklad*. V TS se uvádí vždy jen ten význam, který se užívá v dané tematické oblasti. Další významy se neuvádějí a také se neuvádějí významy determinologizované či neterminologické.

Co se týká shromažďování terminologických informací, je důležité se rozhodnout, jakým způsobem budou informace zaznamenávány. Každý kolektiv terminografů by si měl tedy vypracovat metajazyk pro prezentaci těchto informací. Přitom se však hlavně nesmí zapomínat na aktualizaci shromážděných informací, protože rozvoj vědy a techniky pokračuje rychlým tempem. Řada termínů vzniká a současně se jich spousta přestává užívat. Z toho také plyne, že pohyb v odborné slovní zásobě je mnohem rychlejší než v běžné slovní zásobě a aktualizace je tedy naléhavější. Každoročně vzniká množství nových pojmů, ale některá jazyková společenství na tuto situaci nejsou dobře připravena a rozvoj terminologických informací v nich není účinně řízen (Machová 1995, s. 151–153).

2.2 Základní podněty pro tuto práci

Autoři učebnic by měli odborné termíny a pojmy v textu učebnice užívat tak, aby byly v souladu s přesností, jednoznačností obsahu daného pojmu i jeho rozsahu. Jak jsem již výše zmiňovala, právě ministerské doložky by měly zaručit kvalitu učebnic, nebo by měly mít aspoň stoupající tendenci. Skutečně lze zaznamenat jistý pokrok, ale mnohé nedostatky a problémy bohužel přetrvávají.

V této kapitole bych chtěla popsat a shrnout právě tyto nedostatky a některá fakta, která mě přivedla k této práci. Většina sekundární literatury zabývající se tímto tématem se však týká hlavně problémů souvisejících s učebnicemi pro základní školy. Přesto bych se o těchto problémech ráda zmínila, protože těsně souvisí i s učebnicemi pro střední školy, na které se zaměřuji.¹

2.2.1 Změny ve školské jazykovědné terminologii

S přibývajícímí řadami učebnic se často zvětšuje pojmová nejednotnost. Důležité je přihlížet k typu školy a dle toho odstupňovat jednotnost terminologie – které termíny, kolik by jich mělo být, jejich druh atd. Marie Čechová tvrdí (2002, s. 12), že pokud chceme jednat o terminologii, měli bychom si být vědomi toho, že spolu s tím jednáme i o pojmech. Současně s pojmenováváním pojmů je nutno mít na mysli jejich vymezení, tedy definice, protože většinou je změna termínu výrazem změny chápání pojmu. S tímto souvisí i to, že školská terminologie nemůže být prostým přijetím terminologie vědecké. Ta totiž může odrážet i různé vědecké přístupy. Zároveň by však školská terminologie neměla být v rozporu s terminologií vědeckou.

¹ Ve výkladu této problematiky vycházím především z Bednaříkové a také ze sborníku Školská jazykovědná terminologie (2001).

To, že je nutné, aby terminologie školské gramatiky a stylistiky byla jednotná, vyplývá také z praktických potřeb. Vyjadřování naší řeči by mělo být přesné, jednoznačné a ekonomické. To má právě usnadnit jednotná terminologie. Neodůvodněná a všeobecně nepřijatá terminologická změna působí příjemcům potíže, a to jak ve vědeckém oboru, tak ve vyučovacím předmětu.

Výhodné je, jestliže je termínem jednoslovné pojmenování, a to z důvodů snadnějšího zapamatování, ale především snadného odvozování. Jednoslovné termíny jsou potom také snadněji zapojeny do větných struktur v komunikaci (srov. Čechová, 2002).

Podle Čechové (2002, s. 14) zůstaly od 70. let mnohé problémy nevyřešeny. Uvádí například označení *souhláska* a *samohláska* pro písmena, zvláště pak obojetná souhláska. Dále název *slovní základ* byl odmítnut a nahrazen spojením *slovotvorný základ*. *Slovotvorný základ* byl potom odlišen od termínu *kmen* a *kořen*. Problém nastává také u vymezení pojmu *koncovka*. Od 70. let se ho začíná totiž v učebnicích užívat nejednotně. Popisné termíny, zvláště tedy termíny formálně totožné se slovy běžné slovní zásoby mohou být zavádějící, jak tvrdí Čechová (2002, s. 15) a uvádí ještě některé další příklady: *přechodník přítomný* a *minulý* místo *přechodník pro současnost* a pro *předčasnost*, *otázka zjišťovací* a *doplňovací*. To znamená, že popisné názvy nemusí být vždy pro žáky výhodné.

Podle Uličného (2002, s. 120) výrazová stránka termínů často variuje (skladební – skladebný). To by však při dubletnosti přirozeného jazyka a charakteru naší oblasti nemělo vadit. Ale terminologii není vhodné měnit příliš často. Změna však nastala například u pojmu *neurčitek*, který byl přirozeným vývojem odsunut a místo něj se užívá pojmu *infinitiv*. Problém často nastává u vymezení pojmu *předpona*. Někdy se v učebnicích setkáváme s tou definicí, že stojí na začátku slova před kořenem a obměňuje jeho význam (Uličný 2002, s. 121).

Měli bychom si také uvědomit, že cíl učebnic by neměl být založen na vymezeném počtu odborných termínů. Hlavní podstata spočívá v osvojení obsahu učiva a na poznávání významů pojmů v jejich vztazích. Z toho tedy vyplývá, že autoři by měli při zavádění odborných pojmů respektovat vnitřní vztahy mezi významy a formami téhož (jednoho) pojmu. Debická (2002, s. 21) zmiňuje některé nedostatky, které provázejí proces ustalování a normování užití odborných pojmů. Jedná se především o chybné nenavazování v textu učebnice pro střední školy na pojmy, které jsou zavedeny v textech učebnic pro základní školy. Týká se to například pojmu *větný ekvivalent*. Některé pojmy jsou v textu obsahem i rozsahem rovnocenné, což je nepřesné. Také může docházet k porušování významu termínů nebo jejich vysvětlení není v učebnicích úplné, např. pojem *hypotaxe* – vztah závislosti / *parataxe* – vztah souřadnosti, koordinace, kromě toho není zmíněn také například termín determinace. Někteří autoři tedy v učebnicích nevyužívají při objasňování mluvnických jevů jejich dvojstrannosti, to znamená rozlišení stránky významové a formální.

Debická říká (2002, s. 22): „Způsob, jakým autoři učebnic operují s odbornými pojmy/termíny v textu učebnice, by měl být v souladu s přesností, jednoznačností obsahu daného pojmu i jeho rozsahu, měl by se podílet na ustalování norem výstavby učebnicového textu a umožňovat příjemcům/žákům relativně rychlý, efektivní příjem odborných informací.“

2.2.2 Nejčastější omyly v učebnicích českého jazyka

Podle Bednaříkové (2009, s. 31–33) nejsou nesrovnalosti v terminologii způsobené jen samotnými učebnicemi, ale především je zde vliv platných školských osnov. Ty jsou založeny na stavu jazykovědné bohemistiky z doby přibližně před několika desítkami let. Veškeré pochybnosti o školských osnovách je možné shrnout do několika bodů: mezera mezi výsledky jazykovědné bohemistiky a výukou odpovídajícího školního předmětu

„český jazyk“, výuka mateřského jazyka je postavena na koncepci jazykovědné bohemistiky staré již několik desítek let, tedy na koncepci již dávno překonané, školské osnovy z roku 1996 (vzdělávací program Základní škola) ignorují existenci Mluvnice češtiny 1, 2, 3, osnovy neakceptují nový a výstižnější způsob popisu jazyka, který byl vypracován v posledních asi dvaceti letech. To vše mohlo být způsobeno tím, že osnovy vybavovaly potencionální autory učebnic zastaralou podkladovou strukturou a autoři se podle této struktury striktně řídili.² Problémy nastávají například v oblastech týkajících se kmenového principu slovesné flexe a substantiv. U sloves jsou často vypouštěny termíny *kmen* a *kmenotvorná přípona*, u substantiv se naopak termínu *kmen* užívá často zbytečně. Rozlišování kmene při popisu substantivní flexe již ztratilo smysl. Kromě deklinačního podtypu *kuře* se kmenový formant u substantiv nevyskytuje. To samé platí pro *kmenovou samohlásku*, která je u substantiv také neadekvátní, správný termín je *samohláska tvarotvorného základu*.

2.2.2.1 Terminologické chyby

Jako nejproblematictější se tedy jeví oblast slovotvorby a Bednaříková (2009, s. 35–41) uvádí čtyři skupiny termínů či jevů, ve kterých se nejčastěji chybí.

Nejprve mluví o „Termínech běžně užívaných, leč nepotřebných“. To se týká například termínu *část příponová*. Tento termín je nepotřebný, neužitečný a o ničem nevyovídá. Není jasné, jakou má tato část slova přinášet informaci. Konkrétně to lze doložit např. ve slovech *hříbeček* (kořen: *hříb*, část příponová: *eček*), *knihařku* (kořen: *knih*, část příponová: *ařku*), *rybářského* (kořen: *ryb*, část příponová: *ářského*). Toto dělení neosvětluje ani slovotvornou, ani tvarotvornou stavbu slova. O zbytečnosti tohoto dělení je

² Pro výzkum této práce jsem však zvolila nejnovější učebnice, které by se měly v současnosti užívat, proto také předpokládám, že byly zpracovány podle novějších osnov.

možno se přesvědčit, provedeme-li slovotvornou a tvarotvornou analýzu slova na bezprostřední složky, tedy na slovotvornou bázi, slovotvorný formant a na tvarotvornou bázi a tvarotvorný formant. S tím samozřejmě souvisí chybné rozlišování slovotvorného rozboru a rozboru stavby slova. U slovotvorného rozboru se hledá slovotvorný základ a část slova k němu připojená. To je v pořádku, pokud se ovšem jedná o derivaci, popř. o kompozici. Ale slovotvorné spoluformanty slova a jeho alternace jsou již opomíjeny. Rozbor stavby slova je chápán jako dělení slova na kořen, předponu, příponu a koncovku. Takový rozbor je však sporný, rozbor stavby slova totiž znamená slovotvorný a tvarotvorný rozbor slovního tvaru.

Další skupinou jsou „Termíny potřebné, ale užívané neadekvátně“. Zde se jedná především o termín *kmen* (viz kap. 2.2.2). Jak již bylo uvedeno výše, tento termín je užíván nesprávně při popisu substantivní flexe. Naopak u flexe slovesné nesmí být vynechán. Vyděluje se zde *kmenový formant* (*kmenotvorná přípona*). To platí i pro flexi adjektivní, kde by *kmenotvorná přípona* také neměla být opomíjena.

Třetím problémem je „Terminologický souboj“, kdy se termíny v učebnicích cizích jazyků neužívají v souladu s výukou českého jazyka. Jedná se zde hlavně o *příčestí*. Například anglický tvar *doing* nebo německý tvar *machend* bývají označovány jako *příčestí přítomné*. Do češtiny bychom tyto tvary přeložili jako *dělající*. Tento tvar je adjektivizovaný a na jednu stranu může plnit funkci *příčestí přítomného*, zároveň je však řazen mezi *přídavná jména*.

Posledním problémem je tzv. „Terminologické zmatení“. Často dochází ke směšování stránky procesuální a (funkčně) strukturní. Procesuální stránka znamená procesy tvoření slov a (funkčně) strukturní stránka potom výsledky těchto procesů. Tuto terminologickou chybu je možno spatřovat například v definování slov příbuzných, a to, že slova příbuzná jsou tvořena přidáním předpony nebo přípony ke kořeni slova. Pokud by tomu tak bylo, potom by

např. slova *zahrada*, *zahradní*, *zahradník*, *ohrada*, *přehrada* atd. vznikla připojením přípony a předpony ke kořeni *hrad*. Ovšem žádné z těchto slov nevzniklo tímto způsobem a některá dokonce nevznikla ani derivací. To je také příklad toho, že často není rozlišována derivace a konverze, navíc konverze jako slovotvorný postup nebývá někdy uváděna vůbec. Z toho potom plynou také nejasnosti mezi termíny koncovka a slovotvorná přípona. Ty bývají v některých učebnicích zřejmě považovány za synonymní.

Všechny tyto zmíněné otázky a problémy týkající se především učebnic pro základní školy mě tedy přivedly k tomu, abych zjistila, zda se s takovými nedostatky můžeme setkat i v učebnicích pro střední školy, které zřejmě zatím ještě nejsou tak podrobně prostudovány.

2.3 Základní pojmy slovotvorby v MČ 1

Akademická Mluvnice češtiny 1 se věnuje mimo jiné slovotvorbě. Jak jsem již výše zmiňovala, měla by mi mimo jiné právě ona posloužit jako teoretický podklad. Termíny a látka probírané v učebnicích českého jazyka by tedy měly být v souladu s MČ 1³, i když samozřejmě ne v takovém množství a rozsahu. Proto jsem se rozhodla alespoň ilustrativně uvést základní termíny a části ze slovotvorby v MČ 1.

MČ 1 věnuje slovotvorbě jednu dlouho kapitolu s názvem Tvoření slov. Nejprve je zde podstatná část věnována obecnému pojetí tvoření slov. Zde se můžeme dočíst např., co je předmětem nauky o tvoření slov a jaké je její místo v celkovém popisu jazyka, jaká je slovotvorná stavba slova, co jsou to slovotvorné typy a podtypy apod. Velmi důležité jsou zde základní pojmy slovotvorby, *fundace* a *motivace*. Jejich definici se pokusím objasnit níže ve srovnání s analyzovanými učebnicemi.

³ Mělo by to být v souladu, ale je také možné, že v MČ 1 již mohou být některé jevy či termíny vysvětleny zastaralým způsobem.

Jako základní způsoby a postupy tvoření slov uvádí MČ 1 tyto: Odvozování, Tvoření slov skládáním, Přejímání slov do jiného slovního druhu, Utváření ostatních slovních druhů⁴, Tvoření zkratk a zkratkových slov. Co se týká přejímání slov, MČ uvádí, že se jedná pouze o pouhý doplněk k domácím způsobům obohacování slovní zásoby.

2.3.1 Odvozování (Derivace)

Jedná se o základní a nejrozšířenější způsob tvoření slov v češtině. Je to utváření slova na základě jediného fundujícího pojmenování. Změní se jeho morfémová stavba. Nejčastější postupy při odvozování jsou *prefixace* a *suffixace* (MČ 1, s. 198). Dále jsou zde podrobně popsány i další druhy derivace. Domnívám se však, že pro účely této práce by měly postačit druhy základní, to znamená prefixace a suffixace, které se běžně na středních školách probírají.

2.3.1.1 Odvozování podstatných jmen

Podle MČ 1 má slovotvorná soustava substantiv některé rysy, které ji odlišují od soustav ostatních druhů. „Substantiva jsou tvořena všemi slovotvornými postupy, je však též příznačné, že mezi nimi převažuje odvozování příponové (suffixace). Odvozování pouze gramatickými morfémy, koncovkami bezafixální derivace (konverze) je relativně časté, v popise slovotvorné soustavy je však popisujeme s vlastní suffixací příponovou.“⁵ (MČ 1, s. 231). Podobným způsobem je pak popsána derivace u přídavných jmen, sloves a příslovčí.

2.3.2 Skládání (Kompozice)

Podstatou kompozice je to, že dvě slova vytvářejí jedno slovo fundované. Výjimečně je to více slov než dvě. Tato slova vystupují jako

⁴ Zde nelze mluvit o tvoření slov ve vlastním slova smyslu, nevznikají tu neologismy, pouze se jednotlivá slova reprodukuje podle příslušných modelů.

⁵ Konverze však není to totéž, co derivace. Měla by být odlišována jako samostatný slovotvorný postup (viz Bednaříková, s. 41).

nezávislé lexikální jednotky nebo i jako členy syntaktické dvojice. Jde o to, že jedno z motivujících slov tvoří zadní (*koncový, opěrný*) člen (*komponent*) složeného slova (*kompozita*) a podržuje si jak svou formu (soubor tvarů), tak svůj gramatický význam (gramatický význam svých tvarů), zatímco druhé fundující slovo, tvořící přední člen kompozita, je po této stránce neutralizováno. Jeho koncovka je totiž nahrazena spojovacím morfem, *konektem* (MČ 1, s. 202).

2.3.2.1 *Spřahování (Juxtapozice)*

Lze chápat jako druh kompozice, ale odlišuje se tím, že jednotlivé *komponenty* (členy) spřaženého slova (*juxtapozita*) jsou ve všech jeho tvarech nebo jen v reprezentativním tvaru totožné svým morfémovým skladem se složením slov (vnějším syntagmatem), z něhož vznikla a na jehož základě se také ozřejmují. Tímto způsobem se v češtině tvoří nejčastěji číslovky (*jedenadvacet, jedenapůlkrát*) a adjektiva, řidčeji příslovce a substantiva (*práceschopný*). (MČ 1, s. 204) Můj názor je takový, že pokud by se v nějaké učebnici českého jazyka pro střední školy objevila juxtapozice, bylo by to učivo navíc a možná zbytečně náročné. Rozhodně nepatří k základním způsobům slovtvorby, které by měl znát běžný student střední školy.

2.3.3 **Přechod slov do jiného slovního druhu**

Jedná se o osobitý způsob tvoření slov bez účasti jakýchkoliv morfologických prostředků (slovtvorných a tvaroslovných afixů). Jde tedy o prostý přechod slova do jiného slovního druhu, přehodnocuje se jeho slovnědruhová povaha. Mění se významová složka výchozího slova a ve shodě s tím i jeho větná platnost, jeho syntaktická funkce. „ V rámci uvedených slovtvorných způsobů se tento způsob nejtěsněji přimyká k odvozování slov pouhou záměnou tvaroslovné charakteristiky základového slova, tj. ke konverzi...“ (MČ 1, s. 487). Oba tyto způsoby se tedy někdy společně označují jako konverze v širším slova smyslu. Co se však týká

prostého přechodu slova do jiného slovního druhu, nedochází k takové kvalitativní změně tvaroslovné charakteristiky na rozdíl od konverze v užším smyslu (MČ 1, s. 487).

V rámci tohoto slovotvorného způsobu rozlišuje MČ dva podtypy: 1. zpodstatňování jmen přídavných (substantivizace adjektiv), což je potom dále děleno na názvy osob, zvířat a věcí; 2. adverbializace (lexikální a frazeologická).

2.3.4 Zkracování (Abreviace)

Tvoření zkratk stojí na okraji slovotvorby, ale zkracování slov a slovních spojení je jedním z prostředků jazykové ekonomie vedle elipsy slovní a větné a vedle univerbizace přívlastkového spojení. Při vytváření zkratkových slov nastává obvykle krácení mechanické. Krácením sémantickým se obvykle označuje *elipsa* a *univerbizace* (viz níže). Mechanické krácení spočívá v tom, že se redukují slova nebo víceslovné výrazy na některé hlásky nebo slabiky, popř. skupiny hlásek. Ty potom svým složením nebo pravopisem a současně vžitou podobou signalizují v povědomí adresáta význam nezkráceného výrazu, a to bez ohledu na to, zda vynechávaná část slova porušuje slovní základ (MČ 1, s. 517).

MČ uvádí jako jeden ze slovotvorných typů v češtině také *reflexivizaci sloves*. Tento slovotvorný způsob přesahuje hranice fonetického slova, které rozšiřuje o volný, tzv. reflexivní morfém *se, si, řídčeji sebou*, a utváří tak zvrtná slovesa (*hrát si, plesknout sebou*). Vyskytuje se i postup inverzní, *dereflexivace*. Ten se však v češtině vyskytuje jen zřídka (*začínat se, končit se*).

Stejně tak se zde můžeme dočíst o *kondenzaci* nebo také *univerbizaci*, což znamená vytváření jednoho slova z více slov (*rychlík, průmyslovák*). Kromě toho je jiným druhem úpravy hotového pojmenování obměna formantu nebo

zakončení slova. Tato obměna je příznačná pro nespisovné útvary jazyka (*dělník* → *dělnas*, *sestra* → *ségra*) (MČ 1, s. 205).

2.4 Základní pojmy slovo tvorby v České mluvnici

Také Česká mluvnice Bohuslava Havránka a Aloise Jedličky patří bezpochyby ke klasickým mluvnícím a učebnicím českého jazyka, ačkoliv již není zrovna nejnovější. Ovšem bylo by chybou toto dílo opomíjet, proto i zde uvádím aspoň to základní z oddílu slovo tvorby.

Česká mluvnice zahrnuje slovo tvorbu do kapitoly Tvarosloví (Nauka o stavbě slov). Po úvodních podkapitolách (Slovo a jeho významy, Způsoby tvoření slov, Tvoření tvarů, Druhy slov) jsou podrobně popsány jednotlivé slovní druhy jak z hlediska významového, tak i z hlediska tvaroslovného a slovo tvorného.

V kapitole Způsoby tvoření slov jsou však uvedeny pouze tři základní druhy tvoření slov, a to odvozování, skládání a zkracování.

2.4.1 Odvozování

„Tvoření slov příponami a předponami se nazývá odvozování; vznikají tak slova odvozená. Slovo, od něhož je jiné slovo odvozeno, nazývá se základové. Část slova, kterou má odvozené slovo společnou se slovem základovým, je slovo tvorný základ.“ (ČM, s. 91). Slovo se tedy z hlediska utvářenosti člení na dvě části: *slovo tvorný základ* a *slovo tvornou příponu* nebo *předponu*. Také jde zde vysvětlit význam *slov příbuzných*, což jsou slova se společným základem, zvaným také kořen. ČM samozřejmě osvětluje rozdíl mezi slovy příbuznými a odvozenými. Dále také popisuje významy předpon a přípon a problematiku obměny hlásek (alternace). Latinské odborné názvy

pro odvozování (derivace), předpony (prefixy), přípony (sufixy) atd., jsou uvedeny pouze drobným písmem v poznámce.⁶

2.4.2 Skládání

„V jediném slově se spojují dva nebo i několik slovních základů. Vznikají tak slova složená (složeniny).“ (ČM, s. 93). Jsou zde uvedeny různé příklady slov složených, nejčastěji podstatná a přídavná jména, méně slovesa, které dle ČM jsou skládáním tvořena zřídka. ČM (s. 94) mluví o skládání jako o ne příliš častém slovotvorném způsobu v českém jazyce. Samozřejmě neopomíjí různé druhy složenin, jako např. *složeniny hybridní* či slova složená ze dvou cizích základů.

2.4.3 Zkratky

Tento slovotvorný způsob je v ČM považován za nový. Vznikají zkratky a zkratková slova. Jsou rozlišovány tedy dva druhy. Zkratky vznikly z počátečních písmen slov několikaslovného názvu a jedná se tedy o *zkratky iniciálové*. A zkratková slova vznikají z prvních písmen nebo slabik úplného názvu (ČM, s. 97).

2.4.4 Tvoření tvarů

Podstatou je, že mluvnické významy se vyjadřují zpravidla různými tvary téhož slova. Vysvětleny jsou termíny *kmen* a *koncovka*. Protože jsou právě tyto dva termíny často problematické, zmiňuji zde tedy i kapitolu týkající se tvarosloví. *Kmen* je dle ČM (s. 99) ta část slova, která se v různých tvarech slova nemění, někdy se rovná kořenu. Může být rozšířen o příponu, která se připojuje ke kořenu. Na základě toho pak rozlišujeme *přípony slovotvorné* a *kmenotvorné*. U sloves lze potom kmen podle kmenotvorné přípony dělit na kmen přítomný a minulý, např. *tisk-n-e; tisk-nou-t; kup-uj-e; kup-ova-t*. Koncovka je potom vysvětlena jako ta část, která se na konci slova

⁶ Domnívám se, že v padesátých i pozdějších letech minulého století nebyla tak striktně vyžadována latinská terminologie, ale je to pouze můj názor, který nemám nijak podložen.

v různých jeho tvarech mění, např. *nes-u, nes-eš*.⁷ Pokud má koncovka funkci vytvářet na konci slova jeho tvar, je možno ji nazývat *tvarotvornou příponou*. Jiné dělení koncovek se týká koncovek *pádových* a *osobních*.

2.5 Základní pojmy slovo tvorby v Příruční mluvnici češtiny

K novějším mluvnícím češtiny patří Příruční mluvnice češtiny, tzv. brněnská mluvnice. Jedná se o první souborné dílo, jež vzniklo po vydání akademické Mluvnice češtiny, a proto je Příruční mluvnice češtiny také velmi podstatná pro tuto práci a i zde je nutno uvést alespoň základ z oblasti slovo tvorby.

Slovo tvorba a tvarosloví jsou zde od sebe přísně odděleny jako dvě odlišná témata, na rozdíl od Havránka a Jedličky, kteří slovo tvorbu i tvarosloví zahrnují do jedné kapitoly. V Příruční mluvnici najdeme jen zřídka v části Tvarosloví odkazy na slovo tvorné souvislosti. To samé potom platí pro oddíl slovo tvorný, kde je odkazů na tvarosloví skutečně málo (srov. Bednaříková, 2009, s. 27).

Nejprve zde najdeme obecné pojednání o tom, co je to slovo tvorba a o pojmech a termínech s ní souvisejících. Potom následují kapitoly rozdělené ne podle slovo tvorných způsobů, ale podle slovních druhů a možnosti jejich tvoření. Uvedeny jsou pouze dva slovo tvorné způsoby, a to odvozování a skládání. Na konci oddílu slovo tvorby je jen krátce zmíněn slovo tvorný způsob zkracování.

2.5.1 Některé termíny v Příruční mluvnici

Podle Příruční mluvnice se slovo tvorba zabývá „formou a významem jednoslovných pojmenování vzniklých na základě pojmenování už existujících, popř. procesem jejich vzniku“ (s. 181). Z faktu utvořenosti pak plyne členitost vytvořených slov. Ty se totiž skládají ze základu už

⁷ Ve tvaru *neseš* je však chybné pojetí koncovky, koncovkou je totiž pouze - š, - e má funkci kmenotvorné přípony (v souladu s MČ 2).

existujícího pojmenování a existující pojmenování plní funkci slova motivujícího. Dále se části slova skládají ze složek, které na tomto základě vytvářejí nový význam. Podle povahy morfémů lze potom rozlišit slovotvorný způsob *odvozování* nebo *skládání*.

U *derivace* (odvozování) jsou potom vysvětleny pojmy s ní související. Základním pojmem je *sufix* (přípona) a s tím potom související *sufixace*. Podobně tak *prefix* (předpona) a *prefixace*. *Koncovka* je vysvětlena jako sufix, který může plnit derivační úlohu, nejdůležitější však je, že určuje slovní druh vzniklého slova, jeho morfologické vlastnosti a také konjugační a deklinační paradigma.

Dalším termínem je *resufixace*, což znamená náhrada jednoho sufixu druhým, přičemž ten druhý á jinou funkci. Důležitý je také *postfix*, který se přidává na konec slova za koncovku a zůstává tam i při jeho flexi.

U *kompozice* (skládání) je uváděn jako jeden z nejdůležitějších pojmů s ní související *konekt*. Jedná se o samohlásku, která spojuje přední a zadní člen složeniny. Pokud má přední člen složeniny tvar flektivní, nazývá se potom taková složenina *spřežka* (např. *láskyplný*).

Hláskové alternace jsou popsány jako obměna hláskového základu, popř. obměna prefixů. Zmíněny jsou zde i *alternace vznikové* a *zánikové*. Vzniková alternace se realizuje tam, kde v důsledku připojení sufixu vznikne skupina tří nebo více konsonantů.

V souvislosti se slovotvorbou jsou zde zmíněny i pojmy *mutace*, *transpozice*, *modifikace* a *adaptace*. V případě *mutace* se jedná o významovou slovotvornou změnu (*les* - *lesník*), kdy významová změna probíhá prostřednictvím afixů. *Transpozice* je převod k jinému slovnímu druhu (*zelený* - *zeleně*). *Modifikace* spočívá v tom, že stejně jako u mutace obměníme význam, ale zde se jedná o obměnu prostorovým určením (např. *bílit*, přidáme prefix *-o* → *obílit*). *Adaptace* spočívá v tom, že slovo pocházející z cizího jazyka se

pomocí axifů zařadí do české slovní zásoby, ať už dojde ke změně významu či ne (např. franc. *léger* - česky *ležérní*) (Příruční mluvnice, s. 110–111).

2.5.2 Tvoření zkratk a zkratkových slov

Tato podkapitola je rozdělena na dvě témata. Prvním z nich je tvoření tzv. *iniciálových zkratk (neslov)*. Jde o slova složená z prvních hlásek víceslovného pojmenování, kvůli ekonomičnosti jazyka (např. ČR - *Česká republika*). S tím souvisejí *zkratková slova*, která se na základě formy skloňují (UNESCO, gen. *Unesca*). Druhým tématem této kapitoly je *tvoření zkracováním*. Tím je myšleno především tvoření domácích jmen (*Eduard - Eda; Květoslava - Květa*). Také se však může jednat o *slangová apelativa* (*gramofon - gramec; dějepis - děják*). Také je zmiňována *univerbizace* (Příruční mluvnice, s. 377–379).

2.6 Další zpracování slovo tvorby

Pro úplnost teoretických zdrojů bych zde ještě ráda zmínila dílo Marie Čechové *Čeština - řeč a jazyk*. Jedná se v podstatě také o jednu z českých mluvnic, týmové dílo, přičemž Marie Čechová má na něm největší podíl. Mluvnice vyšla v roce 1995.

Je určena především pro vysokoškolské studenty češtiny. V knize je podán výklad jazyka jako systému a jeho užívání v řečové praxi. Publikace není pouze běžnou mluvnicí, ale její pojetí je širší. Zahrnuje i charakteristiku češtiny, její porovnání s jinými jazyky, široce je rozpracovaná problematika slova jako pojmenování i jako tvaroslovné jednotky, věty jako základní formy výpovědi. Oproti výše zmíněným mluvnicím obsahuje kniha i rozsáhlou kapitolou o komunikaci a komunikátu a jeho struktuře. Do svých výkladů autoři zapracovali i nejnovější jazykovědné poznatky.

2.6.1 Obecně o tvoření slov

2.6.1.1 Podstata tvoření slov

Pro rozšiřování slovní zásoby je nejdůležitější vytváření nových slov na základě slov, která již jazyk má. Využívá k tomu různé způsoby a prostředky a v tomto smyslu je tedy tvoření nových slov proces „individuálního novotvoření“. Nová slova se vytváří pro vyjadřování nového obsahu. Co se ovšem týká skutečně nových slov, k jejich tvoření dochází v jazyce jen výjimečně. Ve většině případů pouze „znovuvytváříme“ slova, která už v jazyce jsou. Nám tyto slova ale nejsou známa, takže si je musíme pro konkrétní případy vytvořit (Čechová 1995, s. 76).

Čechová (1995, s. 76) toto ozřejmuje tak, že tvořením slov rozumíme tedy jednak proces vytváření slov na základě slov v jazyce už existujících, a to způsoby, prostředky a postupy. Hlavně ale tvoření slov znamená reprodukci, opakování slovotvorných způsobů, prostřednictvím kterých bylo slovo utvořeno, ale také výsledný stav těchto procesů, tedy utvářenost slovotvorně motivovaných slov. Utvářeností myslí Čechová (1995, s. 76) slovotvornou stavbu slova.

2.6.1.2 Způsoby, postupy a prostředky tvoření slov

Odvozování (derivaci) popisuje Čechová (1995, s. 77) podobně jako jiné mluvnické. Podstata spočívá v tvoření slova od slova základového pomocí odvozovacích prostředků, tedy *formantů*. Slova se odvozují *předponami (prefixy)*, které stojí před slovem základovým a vážou se na něj, a *příponami (sufixy)*, které se připevňují ke kmeni základového slova. Na základě toho pak tyto postupy nazýváme *prefixací* a *sufixací*. U slov ohebných je sufixace spjata s celým souborem koncovek, tedy s *tvaroslovnou charakteristikou*. Dále mluví autorka o odvozování bez zvláštní slovotvorné přípony, kdy se pouze zamění soubor koncovek, a nazývá ho *bezpříponovým odvozováním* nebo také

konverzí.⁸ Čechová (1995, s. 77) zmiňuje také *reflektivizaci*, která představuje odvozování sloves zvratných pomocí *zvratných formantů*. Vedle těchto klasických postupů odvozování, které spočívají v rozšíření slovotvorného základu o nějaký slovotvorný afix, se zřídka vyskytují i postupy zpětné, a to odvozování odsunutím předpony (*deprefixace*) a odsunutím přípony (*desuffixace*).

Tvoření slov *skládáním* (*kompozicí*) je dle autorky (1995, s. 78) méně významné. Do utvořeného slova vstupuje více než jedno slovo základové, nejčastěji to bývají slova dvě. Složeninám blízké jsou také slovní spřežky (*juxtapozice*), které vznikly spřažením skladebního slovního spojení. Není to pojmenovací akt, ale pouze úprava víceslovného pojmenování (např. práce schopný → práceschopný).

Čechová (1995, s. 79) odlišuje případy, kdy nové slovo vzniká pouze úpravou pojmenování už hotové od případů, kdy se slovo tvoří na základě pojmenovacího aktu. Myslí tím *zhutnění* (*kondenzaci*) a pojmenování víceslovného v jednoslovné (*univerbizaci*). Co se týká *slov zkratkových*, v češtině jich není mnoho a většinou jsou omezena na jména institucí a výrobků. Podle částí zkratkového slova, ze kterých se skládá, se rozlišují zkratková slova hlásková (*AMU - Akademie múzických umění*), zkratková slova písmenná (*USA*) a zkratková slova z počátečních, popř. koncových slabik nebo jiných úseků souslovného pojmenování (*Česká tisková kancelář - Četka*).

2.6.1.3 Slovotvorné vztahy, stavba slova

V dalších kapitolách se Čechová (1995, s. 79–132) zabývá slovotvorbou velmi podrobně. Samozřejmě uvádí základní slovotvorné vztahy, tedy *fundaci* a *motivaci*. Na základě směru pak rozlišuje *fundaci* a *motivaci*

⁸ V tomto případě se při analýze učebnic budu řídit především pojetím konverze Bednaříkové (Slovo a jeho konverze, 2009) a také MČ 1.

obousměrnou, která se týká především konverze, a motivaci a fundaci *přímou* a *nepřímou*.

Slovotvorná struktura slova je vždy dvojčlenná. Těmito členy jsou *slovotvorný základ* a *slovotvorný formant*. Slovotvorný základ může tvořit celé slovo základové, zřídka celý slovní tvar, nebo kmen základového slova. Východiskem odvozování může být i sám kořen. Slovotvorný formant zahrnuje všechny znaky slovního tvaru, jimiž se tento tvar liší od slova fundujícího, tedy základového. Může to být prefix, sufix, soubor koncovek nebo alternace hlásek.

Dále autorka popisuje jednotlivé odvozovací prostředky. Těmi jsou *předpony* (např. předpony u sloves, předpony jmenné) a *přípony* (slovotvorné, mluvnické, kmenotvorné). Za druh mluvnické charakteristiky je zde považována i *slovnědruhová přípona* příslovčí, která zařazuje příslušný kmen do slovního druhu příslovce.

Podrobněji se potom Čechová zabývá také střídáním hlásek, slovotvornými třídami významovými skupinami, slovotvornými typy atd. Rozlišuje kategorie *transpoziční*, *modifikační* a *mutační* a do nich řadí potom příslušné skupiny nově utvořených slov, jako např. názvy vlastností, názvy dějů, jména hromadná, zdrobnělá a jiné.

3 Učebnice

V této kapitole se budu zabývat analýzou následujících učebnic:

- Kostečka, J.: Český jazyk pro 2. ročník gymnázií (doložka: 2001)
- Martinec, I., Tušková, J. M., Zimová, L.: Český jazyk pro střední školy - Mluvnice (doložka: 2010)
- Martinková, V.: Český jazyk 2 (doložka: 2007)

Všechny jsou samozřejmě pro střední školy. Při výběru jsem vycházela na základě toho, zda mají ministerskou doložku⁹. Sledovaný cíl však není didaktický. Jde spíše o to zhodnotit učebnice a zjistit, zda se jejich obsah (v tomto případě tedy pouze části o slovtvorbě, popř. tvarosloví) nějak liší od výše zmíněných mluvnic češtiny (viz kapitoly 2.3, 2.4, 2.5, 2.6) a porovnat je s ostatními.

3.1 Jiří Kostečka, Český jazyk pro 2. ročník gymnázií

Jako první z těchto čtyř učebnic jsem vybrala učebnici Jiřího Kostečky Český jazyk pro 2. ročník gymnázií. Jedná se o druhou část čtyřdílné řady učebnic českého jazyka pro čtyřletá gymnázia. Učebnice byla schválena MŠMT dne 29. 6. 2001 k zařazení do seznamu učebnic pro gymnázia s dobou platnosti šest let. Sám autor tuto učebnici doporučuje, protože se systematicky a dlouze věnuje výuce českého jazyka na gymnáziu a má za sebou řadu odborných publikací. Také je spoluautorem samotného Katalogu požadavků k nové maturitní zkoušce (Kostečka, 2001)¹⁰.

Právě druhý díl této řady učebnic obsahuje slovtvorbu a tvarosloví. Kostečka těmto dvěma kapitolám věnuje značnou pozornost. Celkově

⁹ Konkrétní ukázka doložky: Doložka MŠMT: Schválilo MŠMT č.j. 28 649/09-23 dne 2. srpna 2010 k zařazení do seznamu učebnic pro střední vzdělávání pro předmět český jazyk s dobou platnosti šest let.

¹⁰ Uvedeno na zadní straně učebnice.

učebnici dělí na pět kapitol: I Nauka o slovní zásobě (lexikologie); II Nauka o tvoření slov (derivologie); III Pravopis (ortografie); IV Nauka o slohu (stylistika); V Tvarosloví (morfologie). Tyto kapitoly jsou pak děleny do jednotlivých podkapitol. Učebnice kromě učiva standardního obsahuje i učivo rozšiřující, různá cvičení, výklad některých obtížnějších jevů, jazykové zajímavosti apod. Na začátku každého tematického celku je umístěna podkapitola s názvem Motivace, kde Kostečka odpovídá na otázku, k čemu je právě toto učivo dobré a zřejmě se tím tedy snaží motivovat studenty.

Celkově je učebnice přehledná, snadno se v ní orientuje, vše potřebné je vysvětleno prostřednictvím definic a zobrazeno na konkrétních příkladech. Látka je popisována srozumitelně a řekla bych, že přiměřeně obtížně.

Během podrobného prostudování této učebnice jsem však narazila také na jisté nesrovnalosti, zvláště tedy v oblasti slovotvorby, na kterou jsem se zaměřila. Proto jsem se pokusila jisté jevy analyzovat a dojít ke správnému řešení.

3.1.1 Lexikologie

Lexikologie je první kapitolou této učebnice a je myšlena jako nauka o slovní zásobě. Jelikož úzce souvisí se slovotvorbou, uvádím stručný rozbor i této kapitoly. Právě podkapitola Proměny a obohacování slovní zásoby velmi vhodně zasazuje slovotvorbu do kontextu ostatních způsobů obohacování slovní zásoby v češtině. Především na tuto podkapitolu bych se zde ráda zaměřila, a to mimo jiné i z toho důvodu, že je zde zmíněna konverze.

Nové pojmenování lze uskutečnit několika způsoby (Kostečka 2001, s. 33):

- a) Obohacením existujícího pojmenování o nový význam
- b) Vytvářením sousloví

- c) Přejímáním slov z cizích jazyků
- d) Tvořením slov nových

Obohacení existujícího pojmenování o nový význam v sobě zahrnuje přenesení pojmenování, změnu mluvnického významu a zúžení nebo rozšíření významu existujících pojmenování.

U přenesení pojmenování odkazuje Kostečka na předcházející kapitolu (viz s. 20–21), kde se zabývá *polysémií*, *homonymií*, *synonymií*, atd. Víceznačnost, tedy polysémií, vytvářejí podle něj tři jazykové procesy. Prvním z nich je přenášení pojmenování (např. *koruna*), dále víceznačnost předpon (*přetočit pásku - přetočit salto*) a převzetí téhož slova z různých cizích jazyků, v nichž nemá stejný význam (*servis*). V tomto lze však najít jisté nesrovnalosti. U uvedených příkladů jednotlivých typů by spíše dávalo smysl, kdyby příklady druhého typu (víceznačnost předpon) byl podtypem přenášení pojmenování. Především však u třetího typu je nesprávné vysvětlení. Uvedený příklad *servis* znamená v angličtině podání, ve francouzštině příbor. Nejedná se ale o převzetí téhož slova, ale o mezijazykovou homonymii, tedy *souzvučnost* (srov. Bednaříková 2010, s. 20).

Změna mluvnického významu nebo, jak uvádí Kostečka (s. 33) slovního druhu je označována jako *konverze*. Jako příklad uvádí „zpodstatnění“ přídavného jména: *milý člověk - milý (tj. milenec)*. Nebo také příslovce se může stát předložkou či částicí: *Stál vedle vchodu - Stál vedle; Pohybuje se po laně zcela jistě. - Jistě si chcete chvíli odpočinout*. Konverzí je tedy v podstatě myšlena změna slovního druhu, ale se zachováním morfologické charakteristiky slova. Na jednu stranu lze pokládat za plus to, že je zde konverze uvedena, ale její interpretace je chybná. Konverze může být sice definována jako přechod do jiného slovního druhu, ale nesmí se opomíjet, že se mění morfologická charakteristika. Mluvnice češtiny 1 kromě toho ještě rozlišuje

přechod do jiného slovního druhu na *bezafixální derivaci* a na *konverzi*, což by mělo být považováno za výchozí (viz kap. 2.2.3).¹¹ Navíc příklady, které jsou zde uváděny, jsou pouhá synonymická pojmenování, minimálně v případě slov *vedle* a *jistě*. Další námitkou proti tomuto vysvětlení je také to, že konverze vůbec nespadá do kategorie „obohacení o nový význam“, ale jedná se o jeden ze slovotvorných způsobů, tedy patří do kategorie „tvoření nových slov“ (srov. Bednaříková 2010, s. 20).

3.1.2 Derivologie

Derivologie je definována jako „nauka o tvoření slov“ (Kostečka 2001, s. 53). Už však zde se setkáváme s určitým rozporem. Nazývat *nauku o tvoření slov* derivologií není zrovna ideální. Mohlo by totiž dojít k tomu, že by někdo začal vnímat derivologii jako slovotvorný způsob *derivaci*. I přesto, že je derivace v češtině nejčastějším slovotvorným způsobem, je to pouze jeden ze slovotvorných způsobů vedle *kompozice*, *abreviace* a *konverze*.

V této kapitole jsou nejprve vysvětleny základní pojmy týkající se slovotvorby a až potom jsou popsány jednotlivé slovotvorné způsoby, což přispívá jistě k lepšímu pochopení popisované látky. Například správně jsou odlišeny termíny *slovotvorný* a *tvarotvorný* nebo *slova značková* a *slova popisná*.

V následující kapitole nazvané „Slovotvorná a morfémová stavba slova“ se setkáváme s některými dalšími pojmy, jako je *slovotvorný základ*, *formant*, *morfém* či *kmen*. Za chvályhodné bych považovala, že slovotvorná a morfémová stavba slova nejsou směřovány, ale přesto lze i zde najít řadu nepřesností.

¹¹ Samozřejmě nejen tato učebnice, ale i ostatní učebnice pro střední školy nemohou být tak podrobné jako například MČ 1 nebo jiné mluvnice určené především pro vysokoškolské studium, ale pokud jsou některé definice nepřesné, nebo dokonce podávají chybné vysvětlení, bylo by dle mého názoru užitečnější tyto definice neuvádět vůbec.

3.1.2.1 Slovotvorná stavba slova

Zde je zásadní pojem *slovotvorný základ*, který je definován jako „ta podoba základového slova, z níž je bezprostředně utvořeno slovo nové - ta část slova, kterou má toto slovo společnou se slovem základovým (může být ovšem hláskově obměněna)“ (Kostečka 2001, s. 60).

Slovotvorným základem dle Kostečky může být:

- Samo základové slovo: *les* → *les-ní*; *les* → *pra-les*
- Část základového slova (jeho kořen, kmen): *nesoudný* → *nesoudn-ost*, *učit* → *učitel*, *snadný* → *snaz-ší*, *ležet* → *leh-0*, *plakat* → *pláč-0*, *toužit* → *tuž-ba*
- Předložkové spojení, v němž je obsažena nějaká podoba základového slova – např. *před městem* → *předměst-ský*, *na břehu* → *nábřež-ní*

S tím lze do jisté míry souhlasit, ale ne zcela správně je zde jako část základového slova ve funkci slovotvorné báze zdůrazňován kořen. U příkladů jako *leh*, *pláč*, *tužba* kořen opravdu slovotvorným základem je, ale u příkladů *nesoudnost*, *snazší* již došlo k chybnému určení (srov. Bednaříková 2010, s. 21).

Větší problém nastává u pojmu *formant*, kterým je tady myšlen pouze slovotvorný formant. Je definován jako „útvár, jehož pomocí se tvoří nové slovo ze slova základového“ (Kostečka 2001, s. 60). Je sice jistý pokrok, že učebnice pojem formant vůbec uvádí, tato definice je však neúplná. Chybí zde rozdělení na *centrální slovotvorný formant* a *spoluformant slovotvorného formantu*, který by se dal nazvat jako hláskové alternace kvůli obtížnosti látky. Navíc je za formant považován v některých případech i soubor koncovek. Chybné je také tvrzení u příkladu „*Sytý hladovému nevěří*“, kde Kostečka píše, že se formant slovotvorby neúčastní. Formantem je zde ale změna morfologické charakteristiky a jde o změnu slovnědruhovou,

konkrétně se tedy jedná o změnu funkce koncovek, kdy adjektivum se mění na substantivum (srov. Bednaříková 2010, s. 21).

Formantem může být (Kostečka 2001, s. 60–61): *předpona* (prefix), *přípona* (sufix), soubor koncovek, zvrátané *se, si*, spojovací samohláska při tvoření slov skládáním.

Ve druhém a třetím případě jsou však bohužel nesprávně kmenotvorné přípony, nebo dokonce i slovotvorné přípony společně s koncovkami považovány za soubor koncovek. Je tomu tak ve slovech *koň-sk(ého)*, *koň-sk(ému)*, *kov-ář-sk(ého)* a v dalších. Ovšem je nutno dodat, že úspěchem je snaha považovat za slovotvorný formant nejen příponu, ale „příponu se souborem koncovek“.

Za nedostatek bych považovala také to, že paralelně se slovotvorným základem a formantem zde není uveden i tvaroslovný základ a formant, i přesto, že se řadí do tvarosloví.

3.1.2.2 Morfémová stavba slova

Zde figurují dva pojmy, a to *morfém* a *kmen*.

„Morfém je nejmenší jednotka slova nesoucí nějaký význam a je trojího typu: kořen, předpona a přípona, koncovka.“ (Kostečka 2001, s. 62). To považuji za správné vysvětlení. Ovšem co se týká vysvětlení pojmu *kmen*, řekla bych, že je dost nepřesné: „Kmen je ta část slova, ke které se připíná koncovka“ (Kostečka 2001, s. 62). Podle toho způsobu, jak je to řečeno, soudím, že se definice vztahuje na všechny slovní druhy. Užívat pojmu *kmen* má však význam pouze u adjektiv, zájmen, sloves a u substantiv jen u deklinačního podtypu *kuře* (viz kap. 2.2.2). O tom, že je definice nepřesná, svědčí i chybně uvedené příklady: *předměst-í*, *měst-em*, *otec*, *otc-e*. U těchto substantiv se nejedná o kmen, ale o slovotvornou bázi tvořenou buď předponou a kořenem nebo i příponou.

3.1.2.3 Tvoření slov

Učebnice Kostečky zahrnuje pro český jazyk tři způsoby slovo tvorby:

- Odvozování
- Skládání
- Zkracování

Jako u většiny učebnic českého jazyka je bohužel i zde opomíjen slovo tvorný způsob *konverze*. Tím, že je konverze vynechána, je zřejmě způsobeno i chybné zařazení některých konkrétních příkladů slov vzniklých konverzí mezi slova odvozená: *vodit* → *vůz*, *vybrat* → *výběr*, *hrabat* → *hrob*, *toužit* → *tužba*, *běžet* → *běh*. Ani jedno z těchto slov nebylo utvořeno derivací, v případě *hrabat* → *hrob* jsou dokonce slova úplně významově odlišná a nemají spolu nic společného, tedy pokud bychom nebrali v potaz možnost tzv. *bezafixální derivace*.

Učebnice derivaci vysvětluje jako utvoření nového slova ze slova základového. K tomuto utvořenému slovu je pak možné přidávat jednotlivé formanty (Kostečka 2001, s. 64). Domnívám se však, že tato definice je neúplná. V souladu s MČ 1 jsou základní druhy odvozování *prefixace* a *suffixace*, což tedy znamená, že ke kořeni slova můžeme přidávat *prefixy* a *suffixy*, to se však netýká koncovek! Toto ale Kostečka už nezmiňuje, pouze je zde uvedeno, že je možné přidávat jednotlivé formanty a formantem může být i celé paradigma koncovek. Tyto nesrovnalosti potom právě vedou k tomu, že *konverze* je nevědomě zahrnuta pod *derivaci*.

V této podkapitole jsou ovšem velmi srozumitelně a přehledně uvedeny významy formantů u substantiv, adjektiv a sloves, když tedy přehlédnou to, že u adjektiv a sloves od sebe opět nejsou odděleny kmenotvorné přípony od slovo tvorných a od koncovek. Jsou zde stručně uvedeny příklady jmen činitelských, jmen prostředků, míst, jmen abstraktních atd.

Skládání (kompozice) je pojato poněkud stručněji a jsou uvedeny pouze základy, což zřejmě pro potřeby středoškolského studia českého jazyka dostačuje. To se týká i *zkracování (abreviace)*, u kterého je stručný výklad v podobě základních druhů slov utvořených zkracováním. Zde by však neměla chybět poznámka o tom, že i když zkracování patří mezi slovotvorné procesy, má trochu odlišný charakter ve srovnání s derivací, kompozicí a konverzí. U zkrácených slov se totiž nemění lexikální význam. To samé platí i pro univerbizi.

3.1.2.4 Slovotvorný a morfematický rozbor

Poslední podkapitolou „Derivologie“ je „Slovotvorný a morfematický rozbor slova“ (Kostečka 2001, s. 74). Zde bych dodala mimo jiné to, že by možná bylo přehlednější tuto část zahrnout ke kapitolám Slovotvorná a morfémová stavba slova (viz výše). Ovšem za velkou přednost v této kapitole bych považovala postup, jakým se Kostečka snaží problematiku vysvětlit. Nejprve shrnuje informace, které už byly objasněny v předchozích kapitolách, ale které jsou potřebné k pochopení aktuální látky. Poté následuje podkapitolka s názvem „Postup při slovotvorném rozboru“, kde velmi jasně a výstižně vše popisuje prostřednictvím jednotlivých bodů (1. Nalezení základového slova, 2. Zkoumání formantu...). Nakonec následují konkrétní příklady a cvičení. Totéž platí pro rozbor morfematický, kde jsou uvedeny i nejčastější problémy, se kterými se můžeme setkat.

3.1.3 Zhodnocení učebnice a shrnutí

Vzhledem k tomu, že tato učebnice získala ministerskou doložku, jistě bych ji zařadila k těm kvalitnějším, ale při podrobnější analýze jsem došla i k jistým nesrovnalostem.

Za hlavní nedostatky bych tedy považovala nepřesnost či neúplnost některých definic nebo pojmů. S tím potom také souvisí chybně uvedené příklady. Týká se to jak lexikologie, tak nauky o tvoření slov. Obě tyto oblasti

se potýkají především s problémem *konverze*. V oblasti lexikologické je sice pojem konverze zmíněn, ale v nesprávném významu. Je zařazen mezi způsoby obohacování slovní zásoby, a to jako obohacení o nový význam. Naopak v kapitole o tvoření slov je konverze jako slootovorný způsob úplně vynechána a na základě toho pak dochází také k nepřesnému, a v jistých příkladech také chybnému, pojetí *derivace*. S drobnějšími chybami se potom setkáváme u užití pojmu *kmen* a potom tedy i se špatným vydělením *intersegmentu* (kmenotvorné přípony). V některých konkrétních příkladech dochází k míchání slootovorných a tvarotvorných procesů.

Naopak mezi velké klady a přednosti učebnice patří především její srozumitelnost, přehlednost a přiměřená obtížnost látky. K snadnějšímu pochopení učiva a k optimističtějšímu přístupu studentů přispívají jistě kapitoly s názvem *Motivace a způsob, jakým Kostečka vše vysvětluje*. Řekla bych, že zároveň z větší části respektuje terminologii týkající se novějších popisů jazyka. Odlišuje *slootovornou a morfeomatickou stavbu slova*, dokonce zavádí pojmy *slootovorná báze* a *slootovorný formant* nebo například *slova značková* a *slova popisná*. Slootovorba i tvarosloví jsou uvedeny v jednom dílu učebnice, což je dle mého názoru nezbytné, protože tyto dvě oblasti spolu úzce souvisí. To samé platí i pro lexikologii, která je se slootovorbou v mnoha směrech propojená.

Protože jsem analyzovala jen malou část z této čtyřdílné učebnice, nemohu objektivně zhodnotit, zda je učebnice dobře zpracována. Ale myslím si, že i z tohoto malého úseku si lze vytvořit určitou představu. Podle mého názoru je učebnice i přes zmíněné nedostatky vcelku kvalitní. Ovšem chyby, na které jsem během analýzy narazila, by jistě měly být v nových učebnicích českého jazyka odstraněny.

3.2 Ivo Martinec, Jana Marie Tušková, Ludmila Zimová, Český jazyk pro střední školy - Mluvnice

Druhou učebnicí, která je předmětem analýzy, je jedna z nejnovějších učebnic českého jazyka pro střední školy vůbec. Doložku získala v roce 2010. Podílelo se na ní více autorů a vyšla v nakladatelství FRAUS v roce 2009.

Na rozdíl od Kostečky tato učebnice není rozdělena do jednotlivých dílů. Pouze je rozdělena na dva svazky, a to na Mluvnici a Komunikaci a sloh. Učebnice je jiná také po vzhledové stránce, je hodně barevná. Obsahuje spoustu obrázků, barevně rozlišených nadpisů, tabulek, fotografií. Rozhodně na první pohled nevypadá jako tradiční učebnice češtiny. Jistě to přispívá k většímu zájmu studentů a k větší přehlednosti učiva.

Co se týká náplně učiva, je zde obsaženo zhruba vše, co má středoškolská učebnice mít. Skládá se z šesti hlavních tematických celků a těmi jsou: Zvuková stránka jazyka (fonetika, fonologie), Tvarosloví (morfologie), Grafická stránka jazyka (grafémika), Skladba (syntax), Nauka o slovní zásobě a tvoření slov (lexikologie), Obecné výklady o jazyce. Jednotlivé tematické celky jsou potom děleny do mnoha podkapitol, které jsou v celku přehledně a podrobně vysvětleny. Mnohdy se autoři snaží učivo popisovat také zábavným způsobem a uvádí konkrétní příklady. Následují zajímavá cvičení doprovázena většinou ilustracemi. Kromě toho si můžou studenti na konci každého tematického celku ověřit své vědomosti testem, který v podstatě zároveň stručně shrnuje předešlou látku. Náročnost učiva je přiměřená, jeho rozsah také. Výhodou je bezpochyby i rejstřík s nejdůležitějšími mluvnickými termíny.

Na konci knihy je umístěn článek s názvem „Očekávané výstupy jednotlivých tematických celků“. Zde je u každého tohoto celku stručně popsáno, co by měl student po prostudování vše ovládat. Po prostudování kapitoly o slovní zásobě a tvoření slov, která je především předmětem mého

Toto schéma je velmi přehledné a lze z něj snadno pochopit skladbu slova. Dokonce je podobné schéma i v MČ 1, což tedy svědčí o tom, že učebnice určitě MČ 1 neopomíjela, a to je chvályhodné. Co bych zde však vytkla, je to, jak jsou tyto pojmy definovány. V první řadě může být matoucí, že pojmy jako *kmen* a *koncovka* jsou definovány i v oddílu slovo tvorby, ale s drobnými rozdíly. Definice by měly být sjednoceny, popřípadě podrobněji vysvětleny rozdíly v tvarosloví a slovo tvorbě. Kmen je zde definován takto: „Kmen je tvořen tvarotvorným základem a kmenotvornou příponou. Kmenotvorná přípona se dnes zřetelně vyčleňuje u sloves, např. vol-a-t, ale u substantiv většinou chybí. Říkáme, že je nulová, např. kost-∅ -mi.“ (Martinec 2009, s. 30). Definici bych doplnila o zmínku, že kmenotvorná přípona lze vyčleňovat i u adjektiv a rodových zájmen. Co se týká substantiv, ve schématu je sice uvedeno substantivum a zároveň deklinační vzor *kuře*, ale mělo by zde být uvedeno, že právě *kuře* je jediný vzor substantiv, u kterého lze vyčlenit kmenotvornou příponu. Proto si také myslím, že je zbytečné u ostatních substantiv zmiňovat nulovou kmenotvornou příponu. Deskripce současného stavu flexe substantiv totiž pojem *kmen* a *kmenotvorná přípona* vůbec nepotřebuje.

Kromě uvedeného schématu už v kapitole nejsou uvedeny další tvarotvorné rozbory slov, ale ve cvičeních jsou pak rozbory požadovány. Co mě však v oddílu tvarosloví znepokojilo nejvíce, je to, že zde nejsou uvedeny vzory u jednotlivých tříd sloves, pouze zakončení sloves v jednotlivých třídách. Ale protože mým úkolem je věnovat se především slovo tvorbě, nemohu tvarosloví podrobněji prozkoumat. Když však opomenu těchto pár nedostatků, myslím, že je kapitola zpracována vcelku podrobně a bezchybně.

3.2.2 Nauka o slovní zásobě a tvoření slov (lexikologie)

Celý tento tematický celek je rozdělen do pěti dalších podkapitol a těmi jsou: Jazyk a myšlení, Pojmenování, Významové vztahy, Slovní zásoba a Tvoření slov. Souhrnně tedy autoři všechny tyto oblasti nazývají lexikologie, což ovšem není přesné. Podle Lotka (2003, s. 67) je lexikologie „disciplína zabývající se teorií lexikonu jako součásti jazykového systému“ a lexikografie je „disciplína zabývající se teorií a tvorbou slovníků, slovníkářství“. První problém tedy vidím v tom, že tyto dvě disciplíny nejsou rozlišeny a tvorba slovníků je zde zahrnuta pod lexikologii. To by se ovšem dalo tolerovat, ale větší problém potom je, že pod lexikologii zahrnují autoři také tvoření slov. Kapitola o tvoření slov by měla být samostatná i přesto, že s lexikologií velmi souvisí. Není to však její poddisciplína.

Občas se zde také setkáváme s poněkud nelogickým řazením a uspořádáním některých jevů či pojmů. Například hned na začátku kapitoly je vysvětlen pojem *slova značková, nemotivovaná. Slova popisná, tedy motivovaná* jsou potom vysvětlena až o několik stránek dál, a co se týká vztahu motivace, ten je uveden až u kapitoly o tvoření slov.

V podkapitole Sousedství a víceslovná pojmenování (s. 191) je uveden příklad *osobní vlak - osobák* a vysvětlen způsobem, že „jednoslovné označení se užívá jako nespisovné“. To je však řečeno neúplně a nepřesně. Jedná se o *univerbizaci*, která spočívá ve vytváření jednoho slova ze sousloví, ale vzniklé slovo nemusí být nutně nespisovné. To, že jde o univerbizaci, tady už samozřejmě řečeno není, což samozřejmě nepovažuji za nedostatek, protože by to bylo zřejmě nad rámec středoškolského učiva. Ovšem pokud je zde uveden takový příklad, měl by být spíše zařazen do kapitoly o tvoření slov, a to konkrétně k *abreviaci*.

3.2.3 Tvoření slov

Jak již bylo řečeno výše, kapitola o tvoření slov je zahrnuta pod jedno velké téma a tím je lexikologie, ale i přesto je zde tato část zpracována vcelku podrobně. V úvodu je popsána stavba slova a objasněny základní termíny s ní související. Poté následují způsoby tvoření slov a podle očekávání jsou pro češtinu uvedeny tři, a to odvozování, skládání a zkracování. Poslední podkapitola nese název Přehled tvoření slov podle slovních druhů, která je také docela podrobná, ale zároveň obsahuje dle mého názoru to, co by měl středoškolský student zvládnout. Myslím si, že je také lepší, když jsou nejprve vysvětleny jednotlivé slovotvorné způsoby a až potom tvoření slov u jednotlivých slovních druhů. Student si může udělat představu o tom, jak se slova tvoří a pak své vědomosti aplikovat na jednotlivé slovní druhy. Je možné, že v některých učebnicích je toto smícháno dohromady a potom to nejspíš znesnadňuje pochopení látky.

3.2.3.1 Stavba slova

Stavbou slova jsou zde myšleny stavební části slova a těmi jsou morfémy. Jako druhy morfémů jsou zde vyjmenovány a definovány *kořen*, *předpona*, *přípona*, *koncovka*, *kmenotvorná přípona* a *kmen*. Kmen ovšem ke druhům morfémů nepatří, jelikož se vždy skládá z více morfů. Některé definice bych zde ráda zmínila a poukázala na drobné nesrovnalosti, které se v nich vyskytují.

V definici předpony se objevuje pojem *slovo základové*: „Předpona stojí před kořenem, kmenem nebo základovým slovem“ (Martinec 2009, s. 221). Pro pochopení definice by podle mého názoru mělo být také vysvětleno *slovo základové*, ale není tomu tak. S jeho definicí se potom setkáváme až v pozdější kapitole, což je mírně chaotické.

„Přípona stojí za kořenem nebo za kmenem slova (u ohebných slov v sobě zahrnuje koncovku)“ (Martinec 2009, s. 221). Zde bych asi neužila

termínu *kmen*, protože ne u všech slovních druhů je možno mluvit o kmeni. Nesmyslné mi však připadá tvrzení, že u ohebných slov v sobě zahrnuje přípona koncovku. Koncovka a přípona není totéž, a proto je nutné je odlišovat. Nelze tedy, aby v sobě přípona zahrnovala koncovku.

Pojmy *kmenotvorná přípona* a *kmen* bývají velmi často problematické, co se týká jejich vymezení, a bohužel i zde tomu není jinak. Pozitivní ovšem je, že učebnice vůbec kmenotvornou příponu zmiňuje a nepovažuje ji za slovotvornou příponu nebo za součást koncovky. Správně je řečeno, že s kmenotvornou příponou se setkáme především u sloves, ojediněle u podstatných jmen, častá je u cizích slov a jmen. Samozřejmě jsou uvedeny konkrétní příklady. Definice by však potřebovala drobné doplnění, zvláště co se týká kmenotvorné přípony u adjektiv a zájmen (viz kap. 3.2.1). Vymezení pojmu *kmen* také není úplně přesné a řekla bych, že jeho definice trochu odporuje definici *kmenotvorné přípony*: „Kmen je část slova, která zůstane po oddělení koncovky, část slova neměnicí se při ohýbání (může ale docházet k změně - alternaci - hlásek): *matk-a* x *matc-e*, *prác-e*, *chovatelk-u*, *horsk-ý* x *horšt-í*, *nakupova-t*, *osladi-l*“ (Martinec 2009, s. 221). Definice se evidentně vztahuje na všechny slovní druhy. O tom svědčí také příklady, kde jsou uvedeny substantiva, které nejsou ani vzoru *kuře*, ani cizího původu, jak je to vysvětleno u kmenotvorné přípony. A podmínkou kmene je, že slovo, které ho zahrnuje, musí v sobě zahrnovat také kmenotvornou příponu. Příklady *matk-a* x *matc-e*, *prác-e*, *chovatelk-u* jsou tedy nesmyslné.

K těmto základním pojmům bych také přidala pojmy *slovotvorný základ* a *slovotvorný formant*. Učebnice je sice zmiňuje, ale až u slovotvorného způsobu odvozování, ovšem jako základní pojmy by měly být uvedeny již zde.

3.2.3.2 Slovotvorná motivace

Podle MČ 1 (s. 206) jsou základní pojmy slovotvorby právě *fundace* a *motivace*, tady je uvedena bohužel pouze motivace. Fundace je zmíněna spíše jen okrajově. Když tento malý nedostatek však opomenou, je nutno říci, že vztah motivace je zde velmi srozumitelně vysvětlen na konkrétních příkladech: „Lyžař je člověk, který k pohybu na sněhu používá lyže. Dřevorubec je dělník, který v lese rube dřevo. Chodívat znamená opakovaně chodit. Podpatek je část boty pod patou.“ (Martinec 2009, s. 222). Z těchto příkladů je snadno pochopitelné, co znamená vztah motivace, tedy, že nově utvořené slovo je vždy významově motivováno jiným slovem. Vtipně je také doloženo na příkladu *rozhlas* x *rozvid*, že pokud se vztah významové motivace nebere v úvahu, vznikají „slova nesmyslná a neživotaschopná“.

3.2.3.3 Způsoby tvoření slov

Jak již bylo řečeno výše, učebnice zavádí tři základní způsoby tvoření slov - odvozování, skládání a zkracování. Učebnice kromě slovotvorných způsobů, kterými myslí právě odvozování, skládání a zkracování, rozlišuje také slovotvorné postupy. O těch lze však prý mluvit pouze u odvozování. Slovotvornými postupy je zde míněno *odvozování předponové, příponové, koncovkové, předponově-příponové a předponově koncovkové*. Odvozování koncovkové je zde uvedeno jako synonymum ke konverzi, o tom se však zmíním níže. V úvodu této podkapitoly je také vysvětlen rozdíl mezi *slovotvorným rozborem*, kdy hledáme slovo základové, a *rozborem stavby slova*, kdy slovo dělíme na jednotlivé morfémy. Tento odstavec se tu dostal podle mého názoru omylem, měl by být zařazen k podkapitole Stavba slova (viz kap. 3.2.3.1).

„Odvozování (derivace) - ze slova základového (např. mlynář/ský) nebo ze slovotvorného základu (např. železn/ý), pomocí předpon, přípon a koncovek vznikají slova odvozená (deriváty).“ (Martinec 2009, s. 222).

Termíny *slovo základové* a *slovotvorný základ* jsou vysvětleny níže. Pro lepší pochopení bych zde jen dodala, že tvar slova základového nebo také fundujícího je často shodný se slovotvornouází. Vypustila bych nejspíš tvrzení, že slova odvozená vznikají mimo jiné pomocí koncovek.

Za úspěch bych považovala, že učebnice zavádí *slovotvorný základ* a *slovotvorný formant*, který nazývá *slovotvorným prostředkem*. „Slovotvorný základ - část slova, která přechází ze základového do utvořeného slova (vč. měnící se hlásky)“ (Martinec 2009, s. 224). Definice by byla správná, kdyby byl vynechán dodatek o měnící se hlásce. Pokud totiž dochází k alternaci hlásek mezi slovem základovým a nově utvořeným, jedná se o *spoluformant slovotvorného formantu* a ne o součást slovotvorného základu. Správně je ale uvedeno, že slovotvorným základem může být buď kořen slova, kmen, celé základové slovo nebo je vymezen jinak. Samozřejmě jisté pochybnosti bychom mohli opět shledat u kmene, ale o tom již byla řeč výše (viz kap. 3.2.3.1). Zajímavé je, že u vymezení slovotvorného formantu nebo jak uvádí učebnice, *slovotvorného prostředku*, je hlásková změna uvedena jako pomocný prostředek, tedy *spoluformant*.

Pokrokem jistě je, že učebnice neopomíjí *konverzi*. Bohužel ji však nevyčleňuje jako samostatný slovotvorný způsob, ale zahrnuje ji pod odvozování, a to jako odvozování pomocí koncovky. Konverze tedy není považována za slovotvorný způsob, ale za slovotvorný prostředek! Jsou zde uvedeny tyto příklady: *list (hrad) - listí (stavení)*; *(žena) - včelí (jarní)*; *hrát (sloveso 3. třídy) - hra (žena)*; *běhat (sloveso 5. třídy) - běh (hrad)*. Příklady jsou uvedeny správně. Správné je také tvrzení, že slovo přejde k jinému skloňování a může se změnit slovní druh. Ale toto tvrzení není úplně v souladu s MČ 1, která tvrdí, že u prostého přechodu slova do jiného slovního druhu nedochází k takové kvalitativní změně tvaroslovné charakteristiky na rozdíl od konverze (viz kap. 2.2.3). Kromě toho nelze tvrdit, že konverze je odvozování pomocí koncovek. Pokud je zde řeč

o odvozování pomocí koncovek, měla by být spíše zmíněna *bezafixální derivace*.¹²

Dalším slovotvorným způsobem, který učebnice uvádí, je *skládání*. Učebnice skládání vysvětluje takto: „Rozdíl mezi skládáním a odvozováním spočívá v tom, že zatímco odvozené slovo vzniká z jednoho základového slova, složené slovo vzniká ze dvou a více slov. Např. slovo *velkoměsto*: základovými slovy jsou přídavné jméno *velký* a podstatné jméno *město*. Význam složeného slova se nerovná významu spojení jeho základových slov. Velkoměsto není jakékoli velké město, ale město s více než sto tisíci obyvateli.“ (Martinec 2009, s. 226). Myslím, že tato definice je jasná a výstižná, stejně tak jako příklad *velkoměsto*, na kterém lze snadno pochopit, v čem spočívá skládání, a učebnice to také velmi srozumitelně popisuje. Pro lepší pochopení je zde také mnoho cvičení založených na určování významu složenin a určování rozdílu mezi skládáním a odvozováním. Co se týká dělení složenin, jsou uvedeny pouze ty základní, a to *složeniny nevlastní (spřežky)* a *složeniny vlastní*. Složeniny vlastní rozděluje učebnice ještě dále na *čisté složeniny*, což jsou složeniny, z nichž se koncové slovo nemění, např. *obchod ve velkém - velkoobchod*, a na *komplexní složeniny*. Způsob, jakým jsou zde popsány komplexní složeniny, je velmi správný. Autoři učebnice pojali tento typ složenin jako kombinaci odvozování a skládání, dokonce i jako konverzi. Tvrdí, že komplexní složeniny vznikají buď pomocí přípony (např. slova *země-děl-ec*, *stroj-vůd-ce*, *svět-o-běž-ník*) nebo pomocí koncovky (např. *rop-o-vod-0*, *tlak-o-měr-0*, *vin-o-rod-ý*), čímž je myšlena konverze, nejedná se tedy jen o pouhé skládání slov.

Zkracování (abreviace) je definováno jednoduše jako „slovotvorný způsob, při němž vznikají zkratky a zkratková slova.“ (Martinec 2009, s. 228).

¹² Bednaříková (2009, s. 140) mluví také o nejednoznačném pojetí konverze u Dokulila, který považuje konverzi také za derivační slovotvorný způsob, ovšem pouze v jistých případech, kde dochází ke změně tvaroslovné charakteristiky. Konverzi jako samostatný slovotvorný způsob dělí na konverzi mezislovnědruhovou a konverzi uvnitř slovního druhu.

Stejně jako kompozice je i zkracování popsáno docela stručně a uvedeny jsou dva základní typy zkratk podle vzniku, a to *zkratky iniciálové* a *zkratková slova*, pro které zavádí učebnice název *skupinové zkratky*.

Na konci kapitoly o tvoření slov je také uveden přehled tvoření slov podle slovních druhů. U jednotlivých slovních druhů jsou přehledně vypsané slovotvorné kategorie a také slovotvorné typy a jsou uvedeny četné příklady. To je určitě velké plus učebnice, protože spousta učebnic toto neuvádí vůbec nebo jen ve velmi stručné formě.¹³

3.2.4 Zhodnocení učebnice a shrnutí

Tato nová učebnice českého jazyka se v mnohém odlišuje od klasických učebnic, ať už po grafické či obsahové stránce. Odlišuje se ale v dobrém slova smyslu i přes několik nedostatků, které jsem v ní shledala.

Bohužel však tyto nedostatky nelze přehlédnout. V oddílu Tvarosloví je asi největší chybou to, že nejsou uvedeny vzory jednotlivých tříd sloves. To by měla bezpodmínečně obsahovat každá učebnice českého jazyka. Také se setkáváme s nepřesnostmi nebo chybami v jistých definicích, zvláště se to týká pojmu *kmen*, který evidentně činí problémy nejen zde. Matoucí je, že slovotvorba je zahrnuta pod velkou kapitolu *Lexikologie* a slovotvorný způsob *konverze* potom pod *derivaci*. V některých částech učebnice dochází také k nesmyslnému uspořádání pojmů, např. *univerbizace*, i když není přímo zmíněna, není zařazena k *abreviaci*, ale je úplně někde jinde.

Přesto se však domnívám, že je zde více jevů, které lze považovat za pozitivní a pokrokové. Učebnice je zpracována zábavnou a zajímavou formou tak, aby zaujala studenty. Většina pojmů je vysvětlena srozumitelně a ne příliš náročně či podrobně. Myslím, že je vše přiměřené. Nejsou zde opomíjeny ani pojmy jako *slovotvorný* a *tvarotvorný základ* a *formant*, dokonce ani *kmenotvorná přípona* není považována za koncovku či za slovotvornou

¹³ Týká se to ale především učebnic, které nemají ministerskou doložku.

příponu. Zmíněna je také *konverze*, i když, jak už bylo řečeno, ne v příliš přesném významu. Úspěchem ovšem je, že není úplně ignorována. Veškerá látka je pro lepší pochopení zobrazena na konkrétních a mnohdy zábavných příkladech.

Přestože jsem učebnici neanalyzovala ani zdaleka celou, troufám si tvrdit, že v současné době patří k těm nejlepším a to i proto, že jako jedna z mála získala ministerskou doložku.

3.3 Věra Martinková, Český jazyk 2

Jako třetí a poslední učebnici pro svou práci jsem zvolila učebnici Věry Martinkové - Český jazyk, a to konkrétně druhý díl z čtyřdílné řady. Kniha získala doložku v roce 2007, takže také patří k těm nejnovějším, které se v současnosti používají, nebo alespoň by se měly používat.

Druhý díl této učebnice je rozdělen na dva velké tematické celky. Prvním z nich je Sloh, druhým je Jazyk. Bohužel už na úvod je nutno konstatovat, že problematice o slohu je věnována mnohem větší část učebnice než jazyku, nehledě na to, že sloh je také jazyk, takže už toto rozdělení je absolutně nekonceptní. To je odůvodněno na začátku knihy, kde můžeme najít také návrh tematického plánu, tzn. doporučený postup při vyučování. Autorka knihy je toho názoru, že by se měla spíše omezit teorie ve prospěch praktické práce s jazykem. Kromě těchto dvou tematických celků jsou do učebnice zahrnuty také kontrolní testy a diktáty. Část o jazyce je potom rozdělena na tři podkapitoly. Těmi jsou Nauka o slovní zásobě, Obecné poučení o jazyce a Souhrnné opakování, které obsahuje podkapitolu Všestranné jazykové rozborů a ty se týkají převážně rozboru souvětí. Zaměřím se na kapitolu Nauka o slovní zásobě, protože právě ta obsahuje látku ze slovo tvorby.

Na začátku každé kapitoly jsou umístěny ukázky z různých literárních děl, z novin, reportáží, studentských prací a podobně. To také svědčí

o záměru věnovat spíše praktické stránce jazyka. U slohové části jsou samozřejmě vždy ukázky týkající se jednotlivých slohových stylů a žánrů. Na konci kapitol si studenti mohou ověřit své znalosti na základě různých úkolů, otázek a cvičení, kterých je v učebnici dostatek.

Celkově není kniha řešena příliš přehledně. Občas je problém zorientovat se, co jsou nadpisy, co podnadpisy a podobně. Jednotlivé pojmy a definice většinou nejsou vyčleněny z textu, ale jsou do něj zahrnuty, což je asi především příčinou horší orientace a pomalejšího pochopení látky probíraných jevů. Na druhou stranu jsou důležité pojmy alespoň zvýrazněny.

Co se týká náročnosti učiva v jazykové části, myslím, že je přiměřená k středoškolskému učivu, ale hned při prvním prolistování knihou si člověk povšimne, že jisté kapitoly jsou velmi stručné a spoustu důležitých pojmů chybí. Také definice jsou na první pohled docela stručné, takže se dalo očekávat, že zde naleznou spoustu menších či větších nedostatků.

3.3.1 Struktura kapitoly Nauka o slovní zásobě

U této učebnice je nutné pozastavit se nad tím, jak je kapitola o slovní zásobě sestavena, jak jsou jednotlivá témata uspořádána a co je vůbec jejím obsahem. Jednotlivé podkapitoly jsou totiž mírně nepřehledné, někde jsou také smíchána témata, která k sobě úplně nepatří.

Základní chybou je už to, že do této kapitoly je zahrnuta i slovo tvorba. S tímto problémem jsem se však setkala i u předchozí učebnice. Celkově kapitola obsahuje sedm dalších podkapitol. Nejprve Ukázky, což je část, ve které jsou vybrány úryvky z různých textů, ať už z beletrie či z novin a podobně, jak už bylo zmíněno výše. Myslím si však, že pro téma slovní zásoby a slovo tvorby nejsou ukázky tak úplně nutné, jelikož obsahují větší část než teorie. Potom následují podkapitoly Slovo a jeho významy, Přehled slovních druhů, Stavba slova, Slovní zásoba a její rozvrstvení, Obohacování

slovní zásoby a Slovníky. Už z názvů kapitol je jasné, že jsou pomíchána odlišná témata, i když samozřejmě jsou to zároveň témata, která spolu souvisí. Nauka o slovní zásobě je totiž předmětem lexikologie, což v učebnici ani zmíněno není. Bohužel není ani vysvětleno, co to lexikologie znamená. A podobně jako u předchozí učebnice zde není odlišena lexikografie, tedy nauka, která se zabývá slovníky a jejich tvorbou. Přitom podkapitola Slovníky zde obsažena je. Co se týká stavby slova, neměla by být do lexikologie zařazována, měl by to být samostatný tematický celek. Kromě toho je teorie ke stavbě slova popsána velmi stručně. Také zde nejsou uvedeny základní slovotvorné způsoby. Ty jsou až v kapitole Obohacování slovní zásoby uvedeny zároveň se souslovími, přejímání slov z cizích jazyků, s překladem z jiných jazyků a podobně. Mezi stavbu slova a slovotvorné způsoby je ještě nesmyslně vložena kapitola o rozvrstvení slovní zásoby v češtině, což působí trochu chaoticky.

Nevýhodou učebnice je také to, že v jednom díle není obsažena zároveň slovotvorba a tvarosloví. Tvarosloví následuje až v třetím díle knihy. Tyto dva obory spolu velmi úzce souvisí, vyskytují se v nich často stejné termíny, a proto by neměly být oddělovány. Podle mého názoru je důležité probírat slovotvorbu a tvarosloví nejlépe hned za sebou, aby si student dal do souvislosti, jak jsou oba předměty propojeny.

Co je však na knize chvályhodné, to je velké množství různých cvičení, která jsou mnohdy zpracována velmi zábavnou formou. Týká se to především této kapitoly.

3.3.2 Slovo a jeho významy

Jedná se o krátkou kapitolku, kde je vysvětleno, co je to slovo, jaké jsou jeho druhy atd.

„Slovo je skupina hlásek, která má zřejmý význam. V každém slově se spojuje dvojí stránka: zvuková a významová.“ (Martinková 2009, s. 149).

Definice je stručná, ale výstižná. Pokud by se zde na slovo pohlíženo z lexikologického hlediska, mohla zde být také např. definice, že slovo je základní jednotkou jazyka, lexém o jediné formě a podobně.

Autorka popisuje dvojí význam u slov, a to slovní a mluvnický. Slovní význam je tedy obsahový či lexikální, mluvnický význam je gramatický. S tímto základním dělením se nejspíš setkáme u většiny mluvnic a učebnic, což je v pořádku. Na základě toho potom dělí autorka slova na *lexikální*, *lexikálně-gramatická* a *gramatická*. Slovem lexikálním jsou myšleny pouze citoslovce a příslovce, protože mají jen význam slovní. Slova lexikálně gramatická představují podstatná jména, přídavná jména, zájmena, číslovky a slovesa. Slova gramatická potom předložky, spojky, částice a slova pomocná, která jsou součástí složených tvarů. Nevím, nakolik lze s tímto rozdělením souhlasit, protože v jiných učebnicích ani mluvnicích se s tímto dělením nesetkáme. Navíc by úplně postačovalo rozdělení na slova plnovýznamová a gramatická. Domnívám se ale, že jinak je toto dělení vcelku správné. Není to však jediné dělení slov, které by měl středoškolský student ovládat. Autorka například úplně vynechala *slova značková* a *slova popisná*, *slova motivovaná* a *nemotivovaná*, *slova základová* či *slova systémová* a *textová*. Podle mého názoru není úplně nutné, aby studenti na středních školách uměli všechny tyto typy slov vysvětlit, ale pro pochopení slovo tvorby jsou některé z nich závazné, minimálně je důležitý pojem *slovo základové*.¹⁴ Co se týká dělení slov spíše z toho lexikologického a stylistického hlediska, jako např. *slova spisovná*, *nepisovná*, *slangová*, *odborná* aj., to je samozřejmě uvedeno v kapitole Slovní zásoba a její rozvrstvení.

¹⁴ Předchozí dvě učebnice, které jsem rozebírala, tyto pojmy vysvětlují. Z toho usuzuji, že se jedná o běžně probíranou látku na středních školách.

3.3.3 Stavba slova

I tato podkapitola je pojata velmi stručně a dle mé zkušenosti s jinými učebnicemi usuzuji, že pouze z toho nejzákladnějšího hlediska. Je to způsobeno asi především tím, že zde nejsou uvedeny základní slovotvorné způsoby, jak jsem již zmiňovala výše (viz kap. 3.3.1). Kromě toho zde opět chybí několik důležitých pojmů.

Nejprve autorka vysvětluje pojem *morfém*: „Existující slovo (tvar) má určitou stavbu, tj. skládá se z konkrétních stavebních prvků – morfémů. Morfémem rozumíme nejmenší část slova, dále nečlenitelnou, která má význam buď lexikální, nebo gramatický.“ (Martinková 2009, s. 153). Bohužel tato definice není úplně přesná a autorka si zřejmě plete pojem *morfém* a *morf*. V souladu s MČ 1 (s. 180) je sice pravdou, že je možné rozlišovat morfém gramatický a lexikální. Ale mylné je tvrzení, že morfém je konkrétní stavební prvek. Morfém je nelineární zobecněná, jednotka jazyka a jeho představiteli jsou morfy. A právě morfy jsou tedy konkrétními realizacemi morfému. Kromě toho potom uvádí autorka *kořen*, *předponu*, *příponu* a *koncovku* jako druhy morfémů. Morfém sice může být realizován jako kořen, předpona či přípona, ale jedná se tedy o druhy morfů. MČ 1 rozlišuje ještě druhy morfů z hlediska jejich funkce na *kořeny* a *afixy* podle postavení ve slovním tvaru vzhledem ke kořenu na *prefixy*, *sufixy* a *postfixy* (MČ 1, s. 178)¹⁵.

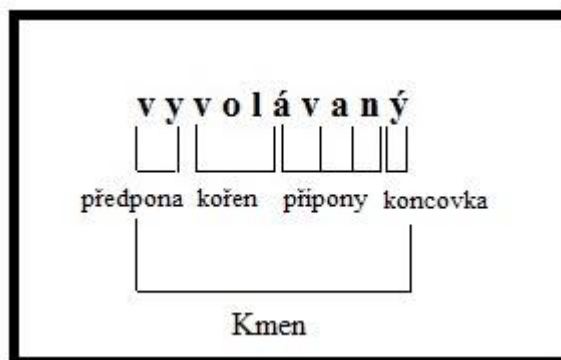
Dále se učebnice zabývá popisem jednotlivých částí slova, tzn. slovotvorným rozborem. Sice je zde řeč o *slovotvorné příponě*, ale pokud učebnice zavádí tento pojem, neměla by ani opomíjet vysvětlení *slovotvorného základu* a *slovotvorného formantu*. Tím pádem samozřejmě není uveden ani *spoluformant*, hláskové alternace a nejsou bohužel zmíněny ani základní

¹⁵ Samozřejmě toto zmiňuji pouze pro jasnější představu pojmu *morf*, protože tento podrobnější popis se zřejmě běžně na středních školách neprobírá.

pojmy slovo tvorby - *motivace* a *fundace*. Přitom obě předchozí učebnice mají tyto pojmy do kapitoly o slovo tvorbě zahrnuté.

U předpon, tedy prefixů je dle učebnice možné rozlišovat dva druhy, *předpony slovo tvorné* a *gramatické*. Slovo tvorné předpony mění význam slova, např. *pra-les*, *do-pis*, gramatické předpony mění pouze nedokonavé slovesa na dokonavé, např. *u-dělat*, *s-počítat*. Vůbec se však nejedná o gramatické předpony! Navíc je zarážející, že stejné dělení je uvedeno i u přípon, tedy existují *přípony slovo tvorné*, které mění slovo, a *přípony gramatické*, které jsou vysvětleny pouze tak, že nemají schopnost měnit slovo. Jako příklady přípon gramatických jsou uvedena slova *budoucn-ost*, *tenoun-in-ce*, *boj-ova-t*. Z toho plyne jen to, že autorka zde míchá dva naprosto odlišné jevy. Kromě toho u slov *budoucnost* a *tenounince* se jedná stále o slovo tvorné přípony, přípony *-ost* a *-in* nenesou žádný gramatický význam, pouze tvoří slovo. U slovesa *bojovat* se jedná o *kmenotvornou příponu*, navíc o tomto druhu přípony učebnice vůbec nemluví! Pokud však měla autorka na mysli *-t* jako příponu, potom už tedy lze hovořit o gramatickém významu, ale přípona se nazývá *tvaroslovná*, v tomto případě tedy infinitivní koncovka. U koncovky pak chybí základní dělení na *koncovku pádovou* a *osobní*.

Problém nastává opět u vymezení pojmu *kmen*. „Je to část slova, k níž se připínají koncovky. V různých tvarech téhož slova se nemění. Kmen tedy dostaneme, oddělíme-li od slovního tvaru koncovku.“ Nedá se říct, že by definice byla chybná, ale opět je nepřesná. Už jsem zde několikrát zmiňovala, že o kmenovém principu se uvažuje pouze u sloves, příp. lze kmen vydělit u adjektiv či substantiv typu *kuře*. Ale uvedené příklady jsou dokladem nepřesného pojetí kmene. Navíc schéma, které je zde znázorněno, přímo odporuje definici učebnice.

Podle tohoto schématu je tedy součástí kmene i koncovka, což je nesmysl. Alespoň jsou tedy odlišeny přípony a nejsou pojaty jako jedna jediná přípona, i když zde nejsou pojmenovány a správně by měly být odlišeny takto: *á-v-a-n-ý*.

3.3.4 Tvoření slov

Už v kapitole 3.3.1 jsem upozorňovala na to, že slovotvorné způsoby jsou zařazeny pod Obohacování slovní zásoby, což není úplně ideální řešení. Logičtější by bylo je zařadit ke kapitole Stavba slova.

Stejně jako dvě předchozí učebnice a jako většina mluvnic češtiny popisuje i Martinková (2009, s. 164–173) tři základní slovotvorné způsoby, a to *odvozování*, *skládání* a *zkracování*.

„ Odvozováním se nazývá tvoření slova ze slova základového pomocí předpon a přípon. Základovými slovy mohou být téměř všechny slovní druhy, nejčastěji však jména nebo slovesa.“ (Martinková 2009, s. 164). Jediná věc, která by zde mohla činit problém je, že autorka zapoměla vysvětlit, co je *slovo základové* a jak ho vytvoříme. Pro odvozování představuje slovo základové docela zásadní pojem. V učebnici je odvozování rozděleno na odvozování při tvoření podstatných jmen, přídavných jmen, příslovcí a sloves. U podstatných jmen jsou popsány všechny druhy odvozenin, tj. jména činitelská, konatelská, zdrobněliny atd. Kapitola zahrnuje i četná cvičení. Bohužel v jednotlivých příkladech slov odvozených dochází často

k chybám. Spousta uvedených slov totiž vzniklo konverzí. Chybné příklady se vyskytují jak v samotné teorii, tak i ve cvičeních a úkolech. Jedná se například o tyto slova: *bití, hon, vůně, házená, dobro, mládí, zdraví, ovčí, lví, člověčí, holubí, bělit, sklovatět, světlet, červenat, čistit, černat, cukernatět, kralovat, šedivět, modrat*, atd. Kdyby zde byly pod derivací chybně zahrnuty dvě nebo tři slova, jistě by se to dalo akceptovat. Zde však došlo k mnoha omylům, které nelze přehlédnout. U odvozování při tvoření sloves není v teoretické části uveden dokonce ani jeden správný příklad.

Konverze ale v této učebnici ignorována není, i když je zmíněna pouze okrajově jako specifický slovotvorný způsob a opět je přiřazena k *derivaci*. Vysvětlena je jako slovnědruhový převod. Zvláštní je, že autorka u konverze uvádí stejné příklady jako u derivace, např. *dovolená, házená...*

Slovotvorný způsob *kompozice* je vysvětlen jednoduše jako tvoření nových slov ze dvou, zřídka tří základových slov. Složeniny jsou děleny na *nevlastní*, tedy *spřežky*, a *složeniny vlastní*. Jako zvláštní typ jsou zmíněny také *složeniny hybridní*.

U *zkracování* je správně uvedeno, že nově vytvořená slova se týkají pouze tzv. *skupinových zkratek* nebo *zkratkových slov*, např. *Čedok* apod. *Iniciálové zkratky* už učebnice řadí mimo rámec tvoření slov. Zkratky takto vzniklé vznikají totiž z prvních písmen několikaslovného pojmenování, např. *ČR, USA, ODS* aj. Tento rozdíl většinou jiné učebnice nevysvětlují a považují *skupinové zkratky* a *iniciálové zkratky* za dva rovnocenné typy vytvořené zkracováním. Jistým pokrokem je také to, že učebnice neřadí zkracování ke klasickým slovotvorným způsobům, tedy k *derivaci* a *kompozici*. Vysvětluje, že na rozdíl od nich se nová slova netvoří ze slovotvorných základů, ale pouze z počátečních slabik, hláskových skupin nebo jednotlivých hlásek. Zároveň však dodává, že někdy se stává zkratkové slovo základem pro další odvozování (Martinková 2009, s. 173).

3.3.5 Zhodnocení učebnice a shrnutí

Stejně jako učebnice předchozí, i tato patří k těm nejnovějším. Přestože získala ministerskou doložku, lze v ní nalézt spoustu chyb, tedy minimálně v části o slovtvorbě.

Největším problémem učebnice je zřejmě to, že je nepřehledná a dopouští se mnoha zkreslení. Co se týká nedostatků spojených s kapitolou Nauka o slovní zásobě, našla jsem jich bohužel docela hodně. Především samotná struktura kapitoly, kterou jsem popisovala výše (viz kap. 3.3.1), představuje základní nedostatek. Témata jsou v některých částech nesmyslně uspořádána či pomíchána. Některé důležité termíny zde chybí, jiné nejsou vysvětleny přesně. Učebnice například vůbec nezmiňuje *vztah motivace a fundace*, nevysvětluje slovo *základové*, *motivované* a podobně. Chybně je definován termín *morfém*. Dále *kmenotvornou příponu* zřejmě považuje autorka za *slovtvornou* a místo toho zbytečně vyčleňuje *příponu gramatickou*. Asi není příliš překvapující, že nedostatky se objevily u pojmu *kmen*, který sice není definován úplně chybně, ale spíše je definice nepřesná a neúplná. Schéma, které je v učebnici zobrazeno a které jsem zde uvedla i já, ani neodpovídá definici kmene uváděné v knize. U slovtvorných způsobů se vyskytují nedostatky především v pojetí *odvozování*. Týká se to ale hlavně konkrétních příkladů odvozených slov. Řada z nich nevznikla vůbec *derivací*, ale *konverzí*. *Konverze* je v knize sice zmíněna, ale pouze okrajově a ne úplně správně.

Toho, co by se dalo v učebnici považovat za pozitivní, nebo dokonce pokrokové, není vsutku mnoho. Pokud tedy zvažuji pouze kapitolu týkající se slovtvorby, jelikož slohová část je určitě zpracována kvalitněji. To souvisí také s množstvím beletristických či novinových ukázek textů, které jsou zde umístěny a mají sloužit k praktické práci s jazykem. Jistě to má určité výhody. Autorka také nezapomněla na spoustu různých cvičení a úkolů, mnohdy i zábavných. Určitě lze také považovat za pozitivní, že není úplně

opomíjena *konverze*. Velmi výstižně a přesně je zde zpracován slovtvorný způsob *zkracování*. Není totiž automaticky řazeno ke klasickým slovtvorným způsobům. U *iniciálových zkratk* je dokonce poznámka, že tyto typy zkratk se už ani tvoření slov netýkají.

Bohužel je však nutné konstatovat, že tato učebnice je asi nejméně kvalitní ve srovnání se dvěma předchozími. Obsahuje nejvíce chyb a spoustu důležitých informací v ní vůbec není uvedeno.

4 Srovnání termínů v tabulkách

Pro lepší názornost a pro srovnání, jak se jednotlivé termíny ze slovo tvorby, popř. tvarosloví a lexikologie v učebnicích liší, jsem vypracovala následující tabulky. Měly by posloužit také k tomu, aby byly zřetelnější hlavní nedostatky současných učebnic českého jazyka. Proto uvádím i některé mluvnické češtiny, se kterými jsem pracovala, za účelem snadnější orientace v tom, jak má alespoň přibližně vypadat správná definice.

Protože je termínů mnoho, vybrala jsem jen ty nejpoužívanější a také ty, které v učebnicích působily největší potíže. Jsou to tyto:

- kořen, kmen, kmenotvorná přípona
- slovo základové, odvozování, konverze
- morfém, slovo tvorný základ, slovo tvorný formant

Tabulka 1: Kořen, Kmen, Kmenotvorná přípona

	Kořen	Kmen	Kmenotvorná přípona
U1	část základového slova, nese význam věcný a lexikální	část slova, ke které se připíná koncovka	není uvedeno
U2	nositel věcného významu, je dále nečlenitelný, společný všem slovům příbuzným	část slova, která zůstane po oddělení koncovky, část slova nemění se při ohýbání	setkáme se s ní u sloves, ojedinele u podstatných jmen, častá je u cizích slov a jmen
U3	část slova společná všem slovům etymologicky příbuzným	část slova, k níž se připínají koncovky	není uvedeno
MČ	většinou nesamostatné morfy vyjadřující elementární lexikální významy	část slovního tvaru, která zbývá po odpojení jeho koncovky	tvaroslovné přípony utvářející mluvnický kmen
ČM	společný základ, část slova, která je stejná u slov příbuzných	někdy se rovná kořenu, jindy je rozšířen o příponu, která se připojuje ke kořenu	u slovesných tvarů, tvoří kmen přítomný nebo minulý

Tabulka 2: Slovo základové, Odvozování, Konverze

	Slovo základové	Odvozování	Konverze
U1	východisko slovotvorby, z něj nebo z nějaké jeho podoby se tvoří slovo nové, utvořené	pomocí formantu vytvoření nového slova z jediného slova základového	změna mluvnického významu (slovního druhu)
U2	slovo, od kterého odvozujeme	ze slova základového nebo ze slovotvorného základu pomocí předpon, přípon a koncovek vznikají slova odvozená	slovotvorný prostředek, díky kterému přejde slovo k jinému skloňování
U3	není uvedeno	tvoření slova ze slova základového pomocí předpon a přípon	slovnědruhový převod
MČ	slovo fundující, základ pojmenování	utváření slova na základě jediného fundujícího pojmenování	přechod slova u jedné slovnědruhové kategorie do druhé bez jakékoliv změny kmene
ČM	slovo, od něhož je jiné slovo odvozeno	tvoření slov příponami a předponami	není uvedeno
ČŘJ	tvoří se od něj jiná slova derivací, ale samo může být odvozené nebo složené	tvoření slova od slova základového pomocí odvozovacích prostředků, tedy formantů	přechod od jedné slovnědruhové kategorie ke druhé bez jakékoliv změny výchozího slova

Tabulka 3: Morfém, Slovotvorný základ, Slovotvorný formant

	Morfém	Slovotvorný základ	Slovotvorný formant
U1	nejmenší jednotka slova nesoucí nějaký význam	ta podoba základového slova, z níž je bezprostředně utvořeno slovo nové	útvár, jehož pomocí se tvoří slovo nové ze slova základového
U2	nejmenší významové jednotky, existují ovšem pouze jako součást slov	část slova, která přechází ze základového do utvořeného slova	morfém sloužící k vytvoření nového slova
U3	nejmenší část slova, dále nečlenitelná, která má význam buď lexikální, nebo gramatický	není uvedeno	není uvedeno
MČ	nelineární zobecněná jednotka, jejíž představiteli jsou morfy	báze, derivační bezprostřední složka	rozšiřuje primární slovotvorný základ

ČM	vyčlenitelné prvky stavby slova, které mají vztah k významu	část slova, kterou má odvozené slovo společně se slovem základovým	slovotvorný prostředek – předpony a přípony
----	---	--	---

Tabulky jasně ukazují, jak se mnohé definice liší a mnohdy jsou tyto definice i chybné či neúplné. Nejprve jsou vždy uvedeny všechny tři učebnice, které jsem analyzovala, a to v takovém pořadí, v jakém jsou seřazeny v této práci při jejich analýzách. Poté následují některé mluvnice češtiny, se kterými jsem pracovala, především MČ 1 a Česká mluvnice Havránka a Jedličky. Domnívám se, že pro základní představu to dostačuje, proto již neuvádím více českých mluvnic, pouze ve druhé tabulce je uvedena ještě Čeština – řeč a jazyk.

V některých případech tyto vybrané termíny bohužel ani definované nejsou. Pro lepší názornost by bylo ideální ke každému z těchto termínů uvést také konkrétní příklady, protože samotná definice se může zdát na první pohled zcela správná. Ovšem příklady je možné si dohledat v předchozích kapitolách u jednotlivých učebnic, zde je uvádět by bylo již asi zbytečné. Problém je v tom, že například u pojmu *kmen* se jeví definice v uvedených učebnicích i mluvnicích češtiny stejná, což by znamenalo, že je bezchybná. V žádné z učebnic tomu tak ale není. Největší nesrovnalosti je však možné vysledovat asi u *konverze*, kde dochází většinou k chybnému pojetí¹⁶, a také u *slovotvorného formantu*, kde se definice liší nejvíce.

¹⁶ Pojetí konverze není jednotné ani v českých mluvnicích.

5 Shrnutí a závěry

Ve své práci jsem analyzovala tři učebnice českého jazyka pro střední školy, které získaly ministerskou doložku, a měly by se tedy při výuce používat. Jestliže učebnice schválilo ministerstvo školství, mělo by se jednat o kvalitní a vědecky ověřený materiál. Jak jsem však předpokládala, ve všech třech učebnicích jsem narazila na jisté nedostatky, které jsem se pokusila popsat a objasnit správné řešení. Všechny své argumenty a hypotézy jsem se snažila formulovat na základě materiálů, které jsem si předem prostudovala, a které se tedy staly pro tuto práci stěžejní a výchozí. Hlavní zdroj informací, z něhož jsem vycházela, byla akademická Mluvnice češtiny 1, případně také 2. Za důležité jsem však považovala i další díla českého mluvnictví, a to Českou mluvnici Havránka a Jedličky, Příruční mluvnici češtiny a mluvnici M. Čechové, Čeština - řeč a jazyk. U všech zmíněných mluvnic jsem vypracovala základní přehled pojmů týkajících se slovo tvorby, který mi pak posloužil při analýze učebnic. Občas jsem shledala i u těchto mluvnic v některých jevech mírné odlišnosti. Pak pro mě byla rozhodující především MČ 1 a také několik odborných studií či prací souvisejících s touto problematikou.

5.1 Celkové výsledky a konečné hodnocení

5.1.2 Problematické jevy v analyzovaných učebnicích

Na závěr práce bych ráda ještě stručně shrnula, v jakých jevech či termínech se autoři učebnic dopouštěli nejčastěji omylů. Většinou se týkaly podobných záležitostí ve všech učebnicích, ale někde ve větší a jinde v menší míře.

Občas se tvůrci učebnic dopustí jistých nepřesností hned v počáteční fázi, a to když zařadí slovo tvorbu pod nesprávnou kapitolu. S tímto jsem se setkala i zde. Jiří Kostečka (viz kap. 3.1) sice jako jediný oddělil lexikologii od

slovotvorby, ale poté slovotvorné způsoby nazval souhrnným názvem *derivologie*, což není úplně vhodné řešení. Název totiž působí, jakoby jediným slovotvorným způsobem v češtině byla *derivace*. Učebnice Martince, Tuškové a Zimové pojímá nauku o slovní zásobě a tvoření slov jako synonymum pro lexikologii. S podobným problémem se setkáváme i u Věry Martinkové. Je možné, že názory, kam zařadit slovotvorbu, jsou různé. V učebnicích pro střední školy by však bylo zřejmě nejlepší, kdyby se autoři drželi jednotného pojetí.

Co se týká jednotlivých termínů, u všech učebnic jsem našla nepřesnosti u pojmu *kmen* a *kmenotvorná přípona*, pokud vůbec byla kmenotvorná přípona uvedena. Definice kmene nebyla nikdy úplná. Většinou chyběla informace o tom, že s kmenovým systémem se setkáme pouze u sloves, maximálně je možné ho vyčlenit u malé skupiny substantiv, případně u přídavných jmen. Učebnice užívaly pojmu *kmen* pro všechny slovní druhy bez rozdílu, což je samozřejmě neodpovídající. Substantiva jsou budována na rodovém, ne kmenovém principu. Nejblíže správné definici byla učebnice druhá (viz kap. 3.2), kde se autoři správně zmínili, že *kmenotvorná přípona* se týká pouze sloves a některých substantiv. U definice *kmene* to ovšem jakoby popřeli, jelikož ho opět vztáhli i na ostatní slovní druhy. A součástí kmene musí být i kmenotvorná přípona. U konkrétních příkladů pak byla uvedena i různá substantiva, která s kmenovým principem nemají nic společného. Všechny tři učebnice v některých příkladech zahrnuly kmenotvornou příponu do koncovky, nebo naopak byla kmenotvorná přípona považována za slovotvornou příponu.

Hlavním problémem všech učebnic však byla *konverze*, i když ani jedna učebnice ji úplně nevynechala. Vysvětlují ji většinou jako slovnědruhový přechod, není však vysvětleno, že dochází ke změně morfologické charakteristiky. Konverze je jeden ze slovotvorných způsobů v češtině. Autoři učebnic ji přiřazují k derivaci a tvrdí, že jde o odvozování pomocí

koncovky, což není zrovna nejlépe formulováno. Maximálně by mohlo jít o *bezafixální derivaci*, která je podrobněji vysvětlena v MČ 1 (viz kap. 2.3.3). Jiří Kostečka dokonce ani konverzi neřadí mezi slovotvorné způsoby, ale k obohacování slovní zásoby o nový význam. V učebnici Věry Martinkové jsem našla nejvíce chybných příkladů derivace. Spoustu slov, která tam totiž uvádí, vznikla konverzí. Samozřejmě jsem některá z nich také uvedla (viz kap. 3.3.4).

Další nesrovnalosti pak byly u jednotlivých učebnic různé. Nedostatky bych celkově spatřovala ještě v tom, že některé důležité termíny chyběly. Nejpodrobněji zpracoval slovotvorbu Jiří Kostečka, který neopomenul téměř žádný termín, naopak s nejstručnějším pojetím jsem se setkala u Věry Martinkové. Ta uvedla jen to nejzákladnější, a proto je dle mého názoru její výklad slovotvorby pro středoškolského studenta nedostačující.

5.1.3 Pokroky

Protože jsem se zaměřila přednostně na to, co je v učebnicích „špatně“, dá se předpokládat, že vše ostatní je v pořádku. Při analýze jsem kromě zmíněných jevů již nenarazila na větší či menší nesrovnalosti, což je jistě pozitivní.

Velkým kladem těchto nových učebnic českého jazyka je samotný přístup autorů k výkladu učiva. Převážně je vše vysvětleno srozumitelně, mnohdy i zábavně a nechybí ani spousta zajímavých a pro studenty možná i atraktivních cvičení. Jiří Kostečka vždy na začátku každé kapitoly vysvětluje, proč je právě toto učivo užitečné, čímž se snaží motivovat studenty. Autoři druhé učebnice se také hodně zaměřili na grafickou stránku, takže kniha je hodně barevná a probíraná látka je tedy jistě zajímavější. Cvičení a úkoly v učebnicích jsou někdy i vtipné.

Konkrétně u slovotvorby zavádí autoři termíny *slovotvorný základ*, *slovotvorný formant*, někde dokonce i *spoluformant*, *slova motivovaná*, *značková*,

vztah motivace a fundace atd. Neopomíjí ani *konverzi*, i když, jak již bylo zmíněno, není vysvětlena úplně adekvátně. Dále jsou také rozlišovány přípony, pokud je jich ve slově více.

Pro studenty je jistě také výhodné, že slovtvorba, tvarosloví a lexikologie jsou probírány v jednom dílu učebnice, tedy je tomu tak alespoň v případě prvním a druhém. Témata spolu úzce souvisí, a neměla by být tedy úplně oddělována.

5.2 Slovo závěrem

Vzhledem k tomu, že jsem se v učebnicích zaměřila pouze na oblast slovtvorby, je těžké posoudit zpracování ostatních částí a celkově je zhodnotit. Samozřejmě ale i na základě tohoto si lze vytvořit určitou představu.

Nejvíce bych středoškolským studentům doporučila knihu Martince, Tuškové a Zimové. Obsahuje převážně vše, co zřejmě středoškolská učebnice obsahovat má. Kromě toho je velmi přehledná a srozumitelná. Naopak učebnici Věry Martinkové bych pro středoškolskou výuku určitě ne zvolila. Domnívám se, že by potřebovala ještě mnoho úprav. Co se týká Jiřího Kostečky, obsahově je kniha velmi kvalitní, jen není tak přehledná jako kniha Martince, Tuškové a Zimové. Nic to však nemění na tom, že ani jedna z těchto učebnic není úplně bezchybná, a proto by se měli autoři dalších učebnic snažit všechny tyto nedostatky odstranit.

Jistě by bylo zajímavé zabývat se i dalšími oblastmi českého jazyka a snažit se posoudit správnost jejich výkladu. Myslím, že pro české školství by to bylo i velmi potřebné a užitečné. Kromě toho bych se ráda jednou podílela na vypracování návrhu, jak by měla vypadat ideální učebnice českého jazyka.

Anotace

Příjmení a jméno autora: Zuzana Mrázková

Název katedry a fakulty: Katedra bohemistiky, Filozofická fakulta

Název diplomové práce: Slovo tvorba v učebnicích českého jazyka pro střední školy

Jméno vedoucího diplomové práce: Doc. PhDr. Božena Bednaříková, Dr.

Počet znaků: 102 155

Počet příloh: 0

Počet titulů použité literatury: 13

Klíčová slova: termín, slovo tvorba, odvozování, skládání, konverze, předpona, přípona, kořen, kmen

Stručná charakteristika diplomové práce: Práce se zaměřuje na analýzu učebnic českého jazyka pro střední školy. Jejím primárním zájmem je slovo tvorba a její pojetí v těchto učebnicích. V úvodní části jsou popsány základní pojmy slovo tvorby v klasických mluvnicích češtiny, ze kterých potom autorka vycházela. Kromě toho jsou shrnuty i některé studie týkající se školské jazykovědné terminologie. Druhá část se týká už samotných učebnic. Zvoleny byly tři učebnice českého jazyka, které získaly doložku ministerstva školství. Podrobně jsou rozebrány slovo tvorné způsoby v těchto učebnicích a pojmy s nimi souvisejícími. V závěru práce jsou umístěny tabulky s termíny, které se v učebnicích ukázaly jako nejvíce problematické.

Resumé

The bachelor thesis focuses on an analysis of Czech language textbooks for highschoools. Its primary aim is a word-formation, marginally a morphology, a lexicology and their conception in the textbooks.

In an introductory part there are described basic word-formation terms in typical Czech grammer books, from which an author proceeded, mainly the academic Czech grammer book 1. Apart from this there are also summarized some studies concerning an educational linguistic terminology and a general theory of terms.

The second part concerns the textbooks themselves. It was chosen three textbooks of Czech language which obtained a supplement of the Ministry of Education and therefore they should be used at highschoools nowadays. The word-forming ways in the textbooks and the terms related to them are analysed in detail. The emphasis is predominantly put on shortcomings and inaccuracy which the authors of the textbooks made. These errors are always clarified and a correct definition or suggestions for better solutions are stated. In most cases it were similar problems in all textbooks. Except for the theoretical part there are included concrete examples in the thesis which occured for instance in various exercises or assignments. In the end of the thesis there are placed charts with the terms which showed to be the most problematic. By way of contrast there are also mentioned definitions from university grammer books of Czech language.

Literatura a zdroje

Zdroje:

MŠMT. Školská jazykovědná terminologie. Dostupné z WWW: <<http://www.msmt.cz/vzdelavani/skolska-jazykovedna-terminologie-1>>.

Literatura:

1. KOSTEČKA, Jiří. *Český jazyk pro 2. ročník gymnázií*. 1. vydání. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 2001.
2. MARTINEC, Ivo et al. *Mluvnice: český jazyk pro střední školy*. 1. vydání. Plzeň: Fraus, 2009.
3. MARTINKOVÁ, Věra. *Český jazyk 2: pro 2. ročník středních škol*. 1. vydání. Plzeň: Fraus, 2009.
4. KOL. AUTORŮ. *Mluvnice češtiny 1*. 1. vydání. Praha: Academia, 1986
5. KOL. AUTORŮ. *Mluvnice češtiny 2*. 1. vydání. Praha: Academia, 1986
6. HAVRÁNEK, Bohuslav a Alois JEDLIČKA. *Česká mluvnice*. 1. vydání. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1981.
7. GREPL, Miroslav et al. *Příruční mluvnice češtiny*. 1. vydání. Praha: Lidové noviny, 1995.
8. ČECHOVÁ, Marie et al. *Čeština - řeč a jazyk*. 1. vydání. Praha: ISV, 1995.
9. BEDNAŘÍKOVÁ, Božena. *Slovo a jeho konverze*. 1. vydání. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2009.
10. HÁJKOVÁ, Eva a Svatava MACHOVÁ. *Školská jazykovědná terminologie*. 1. vydání. Praha: Karlova univerzita, 2001.
11. BEDNAŘÍKOVÁ, Božena. Slovtvorba v nových učebnicích pro gymnázia. In: *Tradiční a netradiční metody a formy práce ve výuce českého jazyka na základní škole*. 1. vydání. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2010, s. 19-23.
12. MACHOVÁ, Svatava. Terminografie. In: ČERMÁK, František a Renata BLATNÁ. *Manuál lexikografie*. 1. vydání. Jinočany: H&H, 1995, s. 137-156.
13. LOTKO, Edvard. *Slovník lingvistických termínů pro filology*. 3. vydání. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2005.

Seznam zkratk

ČM – Česká mluvnice

ČŘJ – Čeština – řeč a jazyk

MČ 1 – Mluvnice češtiny 1

MČ 2 – Mluvnice češtiny 2

MŠMT – Ministerstvo školství mládeže a tělovýchovy

SSJČ – Spisovný slovník jazyka českého

TS – Terminologický slovník

U 1 – Učebnice 1

U 2 – Učebnice 2

U 3 – Učebnice 3